

MUHAFAZAKÂR
DÜŞÜNCE

kadim

Gelenekten Geleceğe

MUHAFAZAKÂR
DÜŞÜNCE

KADIN

MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCE
(The Journal of Conservative Thought)

3 Aylık Yerel Süreli Düşünce Dergisi

Yıl/Year: 11 Sayı/Issue: 41-42, Temmuz - Aralık 2014

July - December 2014

ISSN 1304-8864

Genel Yayın Yönetmeni/General Director
Selman Kesgin

Genel Koordinatör/
Administrative Coordinator: Üzeyir Tekin

Dış İlişkiler Koordinatörü/Coordinator of
Outreach: Şenay Eray

Reklam ve Halkla İlişkiler/Marketing and
Public Relations: Yeter Baysal

Sanat Yönetmeni/Creative
Director: Ezgi Zorlu

Web Yönetimi/Webmaster: Emre Ertekin

Kadim Yayınları Adına Sahibi ve Sorumlu Yazı
İşleri Müdürü/Owner: S.Buhari Baytekin

Yönetim Yeri (Address)

Rabat Sok. No:27 Kat:2 GOP

Çankaya - Ankara

Tel: 0-312 431 21 55

e-mail: dergi@muhafazakar.com

www.muhafazakar.com

Abonelik/Subscription

Tel: 0- 312 431 21 55

dergi@muhafazakar.com

Baskı: Temmuz - Aralık 2014

MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri

Ağaççileri Sanayi Sitesi 1357 Sok.

No:41 Ostim/Ankara

Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Kadim Ya-
yınları adına, Orient Yayıncılık Reklamcılık
Bilg. Araş. tarafından yayımlanmaktadır

41-42. Sayı Editörü/Editor

Zeyneb Çağlıyan İçener

Assistant Editor

Derkenar Editörü

Serhat Buhari Baytekin

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Bedri Gencer, Prof. Dr. Halis Çetin,
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Prof. Dr. Nazım
İrem, Doç. Dr. Kudret Bülbül, Doç. Dr. Bülent
Arı, Doç. Dr. Hamit Ersoy, Doç. Dr. Ahmet Yıl-
dız, Doç. Dr. Fatih Duman, Doç. Dr. Mahmut
Akın, Doç. Dr. Şaban Kardaş, Doç. Dr. Ahmet
Özcan, Dr. Ahmet Helvacı, Mustafa Armağan,
Dr. Bengül Güngörmez, Dr. Ayşe Ç. Kavuncu,
Dr. Murat Saraçlı, Dr. Zeyneb Çağlıyan İçener,
Hamdi Turşucu, Üzeyir Tekin

Danışma ve Hakem Kurulu/Advisory Board

Mustafa Acar, Prof. Dr. Aksaray Ü.İ., Beşir
Ayvazoğlu, Naci Bostancı, Prof. Dr. Ömer
Çaha, Prof. Dr., Yıldız Teknik Ü.İ. Gökhan
Çetinsaya, Prof. Dr., İstanbul Şehir Ü.İ. Da-
vut Dursun, Prof. Dr., RTÜK Başkanı. Kenan
Gürsoy, Prof. Dr. Galatasaray Ü.İ. M.Şükrü
Hanioglu, Prof. Dr., Princeton Ü.İ. Ümit Me-
riç, Prof. Dr. Süleyman Seyfi Ögün, Prof. Dr.,
Maltepe Ü.İ. Ahmet Güner Sayar, Prof. Dr.,
Beykent Ü.İ. İhsan Sezal, Prof. Dr., TOBB Ü.İ.
İlter Turan, Prof. Dr., Bilgi Ü.İ. Hilmi Yavuz,
Bilkent Ü.İ. Şaban H. Çalış, YÖK | Richard
Gamble Prof. Dr., Hillsdale College | Annette
Y. Kirk, The Russell Kirk Center, Birol Ak-
gün, Prof. Dr., Necmettin Erbakan Ü.İ. Suna
Başak, Prof. Dr., Gazi Ü.İ. Hüsamettin Arslan,
Prof. Dr., Uludağ Ü.İ. Necdet Subaşı, Prof.
Dr., DİB Strateji Geliştirme Başkanlığı |

*Muhafazakâr Düşünce ulusal hakemli bir
dergidir. Yılda 4 sayı yayımlanır. Dergide
yayımlanan makalelerden yazarları sorum-
ludur.*

Muhafazakâr Düşünce Dergisi ULAKBİM,
EBSCO, ANIJI, EVIS, tarafından indekslen-
mekte ve özetleri yayımlanmaktadır.

Bu Sayıda...

- 1 *Muhafazakar Düşünceden'den*
- 9 Fatma BARBAROSOĞLU - Osmanlı Kadın Modernleşmesi: "Yeni Hayat"ın "Yeni Kadın"ları
- 27 F. Cangüzel GÜNER ZÜLFİKAR - Sâmiha Ayverdi ve Ahde Vefa
- 47 Adnan Bülent BALOĞLU - Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Belkemiği "Âdem'in Kaburgası" mı?
- 93 İlknur MEŞE - Bir Sorunsal Olarak Popüler Yayınlarda "İdeal Annelik" Kurgusu
- 113 İpek COŞKUN & Mahdi SOLEIMANIEH - Kadın ve Başörtüsünün Sosyo-Politığı
- 141 Sümeyra ÜNALAN TURAN - "Dindar Kadın"ın Çalışma Hayatında Yer Almasının Dini Anlayış ve Yaşantısı Açısından Sonuçları
- 167 Yekta ZÜLFİKAR & Zeyneb ÇAĞLIYAN İÇENER - Makale İncelemesi: Erken 20. Yüzyılda Kadınların Eğitimi, Toplumsal Cinsiyet ve Muhafazakârlık

Derkenar

- 179 Nurettin NEBATİ - Türkiye'de Muhafazakârlığın AK Parti Tarafından Yeniden İnşa Edilmesi
- 207 İsmail BARIŞ - Muhafazakâr Düşüncenin Temel Değerleri Çerçevesinde Ak Parti
- 227 Nermin ÖZTÜRK - Konya Kırsalındaki Kadın Dövmelerinde Ana Tanrıçanın İzleri

Değerlendirme

- 247 Süleyman İNAN - Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Siyasi Kültür
- 259 *İngilizce Özetler (Abstracts)*

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN BELKEMİĞİ “ÂDEM’İN KABURGASI” MI?

❦

*Adnan Bülent BALOĞLU**

ÖZET

Kadın hakları, toplumsal cinsiyet adaleti ve eşitliği, feminist gündemin önemli meseleleri arasındadır. Bununla birlikte, kadın haklarının geliştirilmesi, kültür, din ve toplumda erkeklerle eşit konuma sahip olmalarının temin edilmesi o kadar da kolay değildir. Feminist teologlara göre, bu güçlüğün arkasındaki temel neden, “Havva’nın, Âdem’in kaburgasından yaratıldığı” mitidir. Bu mit yüzünden, tarih boyunca, kadınlar aşağılanmış ve tüm haklarından mahrum bırakılmışlardır. Bir diğer ifadeyle, Ataerkil düzen, kadınları boyunduruk altına alabilmek için din vasıtasıyla birtakım hükümler, iddialar, semboller vb. üretmiş ve eski mitleri kullanmıştır. Bu makalenin birinci amacı, Müslüman ve Hıristiyan feminist teologların, dinsel metinlerde anlatıldığı şekliyle, kadının yaratılması hikâyesinde “Âdem’in kaburgası” meselesini nasıl ele aldıklarını ortaya koymaktır. Bu husus, özellikle, Pakistan kökenli Amerikalı ilahiyatçı ve önde gelen feminist Kur’an araştırmacısı Riffat Hassan ile Amerikalı feminist araştırmacı ve Katolik teolog Rosemary Radford Ruether’in eserleri çerçevesinde incelenmektedir. Bunu yaparken, makalenin ikinci amacı, bu iki feminist yazarın, kendi kutsal metinlerinin kadın düşmanı ifadelerden azâde olduklarını, gerçekte toplumsal cinsiyet eşitliğine ve adaletine çağrı yaptıklarını ispatlamak için çeşitli delilleri nasıl kullandıklarını keşfetmektir. Son olarak, günümüz bağlamında konuyla alâkalı *kendi düşüncelerimizi* paylaşacağız. Kanaatimizce, Tevrat-İncil ve hadislerde geçen –Kur’an’da geçmiyor– “Âdem’in kaburgası” ifadesi kültürde ve toplumda kadın düşmanı tavırların nedeni olabilirse de, kadınların maruz kaldığı pek çok adaletsizliğin tek sorumlusu değildir.

Anahtar Kelimeler: “Âdem’in kaburgası”, Havva, Kur’an-ı Kerim, Tevrat, İncil, Hadis, Yaratma, Feminist Teoloji, Toplumsal Cinsiyet Adaleti, Toplumsal Cinsiyet Eşit(Siz)Liği, Riffat Hassan, Rosemary Radford Ruether

* Prof. Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Başkanlık Müşaviri.

“Neden erkeklerin söyleyecekleri hiçbir şey yokken çok konuşuyorlar da, kızların söyleyeceği çok şey varken kimse onları dinlemiyor?!”

(Kız Arkadaşım 2 adlı filmde bir genç kızın serzenişi)

GİRİŞ

*F*eminist kuram, kadınların kendilerini tanıma ve anlama mücadelesinin önündeki en büyük engel olarak ataerkil ideolojiyi görür. Ona göre, ataerkil ideoloji, kendi hâkimiyetini inşa etmek, varlığını meşru bir zemine oturtmak için tarih boyunca dinsel metinleri araç olarak kullanmış, erkeğin kadın üzerindeki tam hâkimiyetini korumak için her türlü dinsel imaj, sembol, mit, gelenek, yorum, ayin ve ritüeli istismar etmiştir. Bu çerçevede, dinsel alana dair her türlü tasarrufu kendi uhdesinde tutabilmek için ‘ataerkil’ dinsel kurumlar ve yapılar inşa etmiş, dinsel metinleri anlama ve yorumlama otoritesini münhasıran kendi tekelinde olmak kaydıyla kurumsallaştırmıştır. Bu “baskıcı” tekelin kırılabilmesi için acilen yapılması gereken şey, feminist bilincin uyandırılmasıdır; bu yapılabilirse, erkeğin kadın üzerindeki ezici tahakkümünün sona erdirilmesinin önünde büyük engel olan bu tekel kırılmış olacaktır. Bu sebeple, erkek egemenliğine önemli meşruiyet kaynağı teşkil eden dinsel metinlere el atılması, onların ehil ve bilinçli kadın teologlar tarafından yeniden anlaşılması ve yorumlanması ertelenemez bir vazifedir. Aksi halde kadının erkek tarafından sömürsünü nihayete erdirmek mümkün görünmemektedir.

Kutsal metinlerin hayata dair normatif ve çağdaş uygulamalarını ataerkil kültürel uygulamalardan ayırma işini üstlenenler genellikle ilahiyat diplomalı feminist teologlar olmuştur.¹ Bugün Batı’da ve İslam dünyasında sayıları ciddi bir yekûna ulaşan kadın teolog veya ilahiyatçı, aralarında belli bir metot uzlaşması bulunmamakla birlikte, dinî

¹ Bu bağlamda epeyce bir isim vermemiz mümkün olmakla birlikte, Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman feminist teologlardan bazılarını burada zikretmekle yetinelim: Mary Daly, Elisabeth Schüssler Fiorenza, Rosemary Radford Ruether, Sallie McFague, Elizabeth A. Johnson, Serene Jones, Judith Plaskow, Susan Frank Parsons, Mary E. Hunt, Renita J. Weems, Margot Badran, Fatima Mernissi, Amina Wadud, Aysha Hidayatullah, Zainab Alwani, Ndeye Adujar, Leila Ahmad, Ziba Mir-Hossaini, Kecia Ali, Asma Barlas, Zahra Ali, Hidayet Şefkatli Tuksal, Nawal El Saadawi, Asra Nomani, Riffat Hassan vb.

metinlerin kadının tecrübe ve birikimini önceleyecek şekilde yeniden yorumlanması faaliyeti ile yoğun bir biçimde meşgul olmaktadır. Kutsal Kitap(lar)ın kadınlara yönelik çeşitli kültürel ve toplumsal baskılara meşruiyet kazandırdığı varsayımından hareket eden bu entelektüel oluşumun mensupları, kutsal metinlere atfedilen görüşlerin aslında kültürel olduğu ve bu sebeple özellikle kadınları bağlayan normatif bir değer taşımadığı görüşündedirler. Onlara göre bu görüşler, her devirde ataerkil ideolojiyi tesis etmek gibi "değişmez" bir amaca matufturlar. Dinî kisve giydirilen bu görüş ve yorumların bir başka amacı, kadınları en temel insanî hakları olan özgürlüklerinden mahrum ederek onları erkekler karşısında aciz ve savunmasız kılmaktır. O halde, mevcut ataerkil yapıyı çökertmek için dinsel metinleri "kadın gözü ve tecrübesi" ile yeniden anlamak ve yorumlamak zaruridir. Ancak bu, yeni bir metodolojiyi, oldukça uzun, riskli bir süreci ve tabii ki yorucu ve sabırlı bir zihinsel çalışmayı gerektirmektedir. İlaveten bu, ataerkil geleneğin ağır eleştirisi, itham ve dışlamalarına tahammülü ve belki hepsinden önemlisi, dinsel metinlere nüfuz edebilecek ehliyet haiz kadın ilahiyatçıların yetiştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Kadınları kültürel ve toplumsal alanda baskılayan ve 'görünmez' kılan ataerkil yapıyı yıkmak için dinsel metinleri yeniden yorumlama faaliyeti ile meşgul olan ve ezici çoğunluğu kadınlardan oluşan bir entelektüel kadro hali hazırda oluşmuş durumdadır. Bugün önemli mesafe katettiği aşikâr olan bu kadronun hem kendisi hem de yoğunlaştığı faaliyetin türü, tabirimiz caiz görülürse, modernitenin "yeni" ürünlerindedir ve tarihen oldukça yenidir. Yaptıkları faaliyet, dinsel söylem ve uygulama sahasında erkeğin tarih boyu süregelen tartışmasız egemenliğine "yeni", "ciddi", "cesur" ve "alenî" bir meydan okumadır. Ancak söz konusu oluşumun, evrensel düzlemde kadının özgürleşmesi, hak ve hukukunun erkek-egemen ideoloji tarafından sömürsünün durdurulması namına katettiği mesafe ve elde ettiği kazanımlar henüz yeterli düzeyde değildir.

Erkeği, kadının kaderi üzerinde söz söyleme yetkisine sahip yegâne varlık konumuna yükseltirken, kadını da erkeğe kayıtsız-şartsız itaat eden 'ikincil' varlık mertebesine indirdiği düşünülen dinsel metinlerin 'ataerkil' tarzda okunması feministler nezdinde bir anlam ve değer taşı-

mamaktadır. Bu sebeple onların öncelikli olarak yaptığı şey, kadınların 'en temel insanî hakları' olan özgürlüklerini gasp eden, onları toplumda 'ikinci' sınıf birey konumuna indirgeyen erkek-egemen (*androcentric*) dinsel metin okumasına alternatif bir okuma geliştirmek olmuştur. Bu amaçla geliştirilen feminist yorum/hermenötik, ilahî iradenin bir ifadesi ve gerçekliğin nihaî ontolojik temeli olarak dinin, erkek merkezcilik, kadın düşmanlığı (*misogyny*), taassup (*bigotry*), şiddet, seçkincilik (*elitism*) ve tecavüzcülük (*rapism*) ile içi doldurulduğunda toplumsal ve kültürel bağlamda kadınların ezilmesinin kaçınılmaz olduğunu savunur (Peterson, 1997: 1). Böyle bir durumda feminist kabule göre dinin sergilediği görüntü veya imaj, bu sistemleri ilahî olarak onaylayan ve ebediyete kadar devamlarını temin eden bir güç, bir kurum olmaktan başka bir şey değildir. Feminist araştırmacılara düşen görev, söz konusu bu sistemlerin evrensellik ve nihaîlik iddialarının sorgulanması, ciddî akademik bir tahlile tâbi tutulmasıdır. Şüphesiz böyle bir sorgulama ve tahlil, kadınların toplumda yeniden eşit bireyler statüsüne kavuşturulması, onların güçlendirilmesini temin adına son derece önemli kabul edilmektedir.

Feminist yorum bilimcilerin öncelikli hedeflerinden birisi de feminist bilincin uyandırılması, bir başka tabirle, harekete geçirilmesidir. Bilincin uyanması ile kastedilen şey, kadınları baskılayan güç odaklarının, onların sinsi planlarının ve neticede kadınların aleyhine olan durumların farkına varılmasıdır. Bilincin uyandırılması mümkün olduğu takdirde kadına ait tecrübe, idrak ve algının bütün dünyanın bilgisine ve istifadesine sunulması da mümkün olabilecektir. Hiç şüphesiz bu, bilginin ufuklarının genişlemesine katkı sağladığı gibi, kadın-erkek ilişkilerinin sağlıklı bir zemine oturmasına vesile olacak ve ayrıca, tarih boyu süregelen ataerkil ideolojinin kendi varlık ve hakimiyetini kadın sömürüsü üzerinden sürdürmesine de son verecektir. Ancak, bilginin ufuklarını genişletebilmek için ortaya konacak çabalar salt bir mücadelenin ötesine geçmelidir. Sadece eski ataerkil binaların birçoğunu yerle bir etmekle kalınmamalı, "ataerkil ideolojinin metotlarına meydan okumak ve onun varsayımlarını ters yüz etmek sûretiyle yapıcı alternatifler" de üretilmelidir (Amador, 1998: 49). Yapıcı alternatiflerin üretilebilmesi için takip edilecek hermenötik metot aynı zamanda 'hakikat'in ortaya çıkmasını da temin edecektir. Zira ataerkil anlayış, asırlar boyu metinleri yanlış anlamış, yanlış yorumlamış ve hatta yanlış aktarmış ve böylece sadece

hakikatin ortaya çıkmasını engellemekle kalmamış, toplumsal düzlemde kadınların aleyhine telafisi mümkün olmayan birçok olumsuz ve gayri adil durumun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Eski Ahit kültürünün kadınları taltif etmekle birlikte, onları erkeklere ait bir eşya olarak kabul ettiği ve bu algının her dönemdeki birçok toplumda geçerli olduğu şeklindeki anlayışın feminist hermenötiğin hareket noktasını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Buna göre kutsal metinler bağlamında araştırılması gereken konu, kadınlara karşı sergilenen bu tarz bir yaklaşımın kaynağının ilâhî bir emre mi dayandığı, yoksa kutsal metinlerin içine doğduğu ağdaş kültürün basit bir yansımından mı ibaret olduğudur. Bütün mesele, kadınlara yönelik 'önyargılı' yaklaşımın kaynağını tespit edip bunu kurutmaktır. Feminist yorumculara düşen acil görev de budur.

Bu kısa girişin ardından bu makalenin öncelikli amacına gelince, kadın ve erkeğin konumu ve aralarındaki ilişkinin mahiyeti bağlamında Yahudi ve Hıristiyan dinî metinlerinde geçen ve muhtemelen İslam anlayışına da bir şekilde sirayet eden "kadının, Âdem'in eye/kaburga kemiğinden yaratıldığı" düşüncesinin feminist akademisyenlerce nasıl değerlendirildiğini görmektir. Bir bilimsel makalenin sınırları dikkate alınacak olursa seçici davranacağımız aşıkârdır. Yahudi-Hıristiyan kültürünü –ki bu konuda aralarında bir fark yoktur– temsilen Batı'da feminist teolojinin öncülerinden sayılan Rosemary Radford Ruether'in konuyla alâkalı görüşlerini esas alırken, İslam kültürünü temsilen tercihimiz Pakistan'lı Riffat Hassan olacaktır. Öncelikle konunun zihinlerde daha netlik kazanabilmesi için "Âdem'in kaburgasından yaratılması" olgusunun dinsel metinlerde nasıl geçtiğine zet halinde de olsa bir bakmak ve aralara mütevazı yorumlarımızı sıkıştırmak istiyoruz. Daha sonra söz konusu iki kültüre mensup örneklem olarak seçtiğimiz feminist entelektüellerin konuya nasıl yaklaştıklarını, bu çerçevedeki dinsel metinleri ve vâki yorumları nasıl değerlendirdiklerini anlamaya çalışacağız. Bunu yaparken, çerçeveyi biraz daha geniş tutacak ve bu akademisyenlerin zihni yapısını, kadın sorunları karşısındaki tutumlarını daha net anlamamıza yardımcı olacak ilave bilgiler de vereceğiz. Ardından, söz konusu anlayışın, bu kuramcılar veya teologlarca iddia edildiği şekliyle, şayet varsa kadın erkek ilişkilerine olan yansımalarını,

kültürel ve toplumsal uzanımlarını görmeyi hedefliyoruz. Bütün bunları yaparken, iki farklı kültüre mensup bakış açılarının aynı meseledeki görebildiğimiz benzer ve farklı yönlerini, ortak kavram ve fikirlerini deşifre etmeye çalışmak bu araştırmamızın bir başka yönünü oluşturacaktır. Ayrıca, Türkiye’de yayımlanan ve genelde insanın özelde ise kadının yaratılması konusunu ilgili dinsel metinler bağlamında ele alan kitap ve makaleler hakkında kısa bir tahlil de yer alacaktır. Böylece, bilhassa, Havva’nın Âdem’in kaburgasından yaratılması konusunun ve buna kaynaklık eden hadis rivayetlerinin son dönemdeki Türk akademisyenler tarafından nasıl anlaşıldığı ve yorumlandığı hakkında genel bir bakış açısına da sahip olunabileceği kanaatindeyiz. Ve nihayet, bu konudan yola çıkarak kendi genel kanaatlerimizi ortaya koyacağız.

DİNSEL METİNLERDE ÂDEM VE HAVVA’NIN YARATILMASI

Kur’an’da ve Hadislerde Yaratma

Kur’an-ı Kerim’de, insanın yaratılması genel yaratma teması içinde ayrı bir kategori olarak ele alınsa da, bu yaratmadan müstakil bir bütün halinde değil de bağlamın gerektirdiği yerlerde sûrelere serpiştirilmiş vaziyette bahsedilmiş olması dikkat çekicidir. İnsanın yaratılışını, yaratılış evrelerini, yeryüzünde halife oluşunu anlatan âyetlerin yanında, ilk peygamber olarak bilinen Âdem’in yaratılışını, onun ve eşinin cennetten indirilişini tasvir eden âyetler de mevcuttur. Mü’minûn Sûresinin ilk âyetlerinde (23/12-14) insanın yaratılışı şu şekilde tasvir edilir: “Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir su (meni) halinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu *alaka* [erkeğin spermiyle döllenmiş yumurtadan oluşan ve rahim cidarına yapışan hücre topluluğu], alakayı da *mudğâ* [ceninin, üzerinde diş izlerini andıran şekiller taşıyan henüz uzuvları oluşmamış hâli] yaptık. Bu mudğâyı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şanı ne yücedir.”² İnsanın yaratılışının benzer tasviri Hac Sûresi 5. âyette de anlatılır. Secde Sûresinde (32/7-9), ilk insanın çamurdan, onun neslinin ise değeri olmayan bir öz sudan yaratıldığı ve sonrasında da kendisine

² Âyetlerin mânâsında, Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur’an-ı Kerim Meâli* (Halil Altuntaş, Muzafer Şahin tercümesi) esas alınmıştır.

şekil verilip ruh üflendiği, işitme, görme ve idrak duyuları ile donatıldığı ifade edilir. Bir başka yerde, iki eşin yani erkek ve dişinin rahme atılan az bir sudan (meniden) yaratıldığı belirtilir (Necm, 53/45-46). Benzer şekilde, Fâtır Sûresinde (35/11) Allah'ın insanı önce topraktan, sonra az bir sudan (nutfe/meni) yarattığı beyan edilir. Bu bilgi, Mümin Sûresi 67. âyette teyit edilir: "O sizi önce topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra "alaka"dan yaratan, sonra sizi (ana rahminden) çocuk olarak çıkararak, sonra olgunluk çağına ulaşmanız, sonra da ihtiyarlanmanız için sizi yaşatandır..." Dikkat edecek olursak, söz konusu âyetlere göre, insanın yaratılış süreci ham madde olan toprağın geçirdiği bir dizi işlemin gerçekleşmesiyle tamam olmaktadır: toprak, çamur, meni, alaka, mudğa/cenin ve doğum, yani bebeklik. Muhtelif yerlerde *meniden* "değersiz su" (*mâ'ün mehîn*) olarak bahsedilmektedir. Kur'an'da bu kavramın, benliğini gurur ve kibir hastalığı kaplamış kişilerin hem Allah'a ve onun sayısız nimetlerine nankörlük yapmaları, hem de aynı özü paylaşmasına rağmen diğer insanlara karşı üstünlük taslamaları ve onlara zulmetmeleri yüzünden sıklıkla bir "hatırlatma" sadedinde kullanıldığı düşünülebilir.

Özünün toprak olması itibariyle, hilkatî tamamlayan sonraki hallerin tamamı aslında toprağın suyla karışmasından mütevellit çeşitli hallerdir, merhalelerdir. Verilmek istenen mesaj, toprak gibi sade bir maddeden, mahiyetini yalnızca Yaratıcı'nın bildiği "çok özel" bir takım evrelerin neticesinde, adına "insan" denen, mizaç ve yapısı son derece karmaşık ve mükemmel bir varlığın, ruhun da üflenmesiyle birlikte "eşref-i mahlûkat" olan bir "can"a dönüşmesidir. Bu bakımdan insan, yaratmanın zirve numûnesidir. Bir başka önemli husus ise, bu yaratmanın bir cinsiyet içermemesidir. "İnsan lafzı" söz konusu âyetlerde hem eril hem dişil niteliğe sahiptir. Kur'an-ı Kerim, insana/varlığa "siz" şeklinde hitap ederken (her ne kadar Arapça'da "*küm*" zamiri eril niteliğe sahipse de) belli bir cinsten bahsetmemektedir.

Diğer taraftan, Zümer Sûresi (39/6), insanın yaratılışı ile ilgili olarak dikkatleri celbeden bir açıklama içerir: "O sizi tek bir nefisten yarattı. Sonra ondan/onun türünden eşini var etti. Sizin için hayvanlardan (erkek ve dişi olarak sekiz eş –koyun, keçi, deve ve sığırdan erkek ve dişi olmak üzere ikişer hayvan) yarattı. Sizi annelerinizin karnında bir yaratılıştan

öbürüne geçirerek üç (kat) karanlık içinde oluşturuyor. İşte Rabbiniz olan Allah budur..." Bir başka âyetin meâli bizim için biraz daha aydınlatıcı bir bilgi içermektedir: "İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder? O, dökülen meniden ibaret az bir su değil miydi? Sonra bu, bir *alaka* oldu. Derken Allah onu güzelce yaratıp şekillendirdi. *Nihayet ondan da erkek ve dişi iki eşi var etti*" (Kıyâme, 75/36-39). Bu âyette, insanın tek bir nefisten yaratıldığı, bir önceki âyete ek bir bilgi olarak, ondan da eşinin yaratıldığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte, özellikle vurgulamamız gerekir ki, ikinci yaratılan varlığın yani eşin hangi maddeden ve nasıl bir sürece binaen yaratıldığına dair bir ayrıntı Kur'an-ı Kerim'de mevcut değildir. Benzer bir bilgi Nisa suresi 4. âyette geçer: "Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının..." Aynı şekilde bir başka âyette insanın tek bir candan (*nefs-i vahide*) yaratıldığı (En'âm, 6/98) açıkça ifade edilir. Bu bağlamdaki bir başka âyeti de naklettikten sonra nihai yorumu okuyucularımıza bırakalım: "Allah, sizi tek bir nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan/onun türünden var edendir..." (A'râf, 7/189) Son takdirini okuyucuya bırakalım diyoruz, zira amacımız, burada insanın yaratılışının derin tahlillerine dalmak değildir, daha ziyade hedefimiz, daha önce ifade ettiğimiz gibi, kutsal metinlerde tasvir edilen bu "gizemli" olgunun, fikirlerini merkeze aldığımız feminist yazarlarca nasıl anlaşıldığını ve kendi argümanları için nasıl kullanıldığını görmeye çalışmaktır.

Kur'an-ı Kerim'de belki de insan türüne has genel bir sıfat olarak verildiğini düşünebileceğimiz "Âdem" lafzı için de ayrı bir bahsin açılması gerekmektedir. Bu kavram, köken itibarıyla İbrance'dir ve 'toprak' demek olan "*adamah*" kelimesinden türemedir. Bilindiği üzere, İslam inancında bu isim, Hz. Muhammed ile nihayet bulan peygamberler zincirinin birinci halkasının, yani Hz. Âdem (a.s.)'in adıdır. Âdem ile ilgili ilk detaylı bilgiyi Bakara Sûresinin 30-38. âyetlerinde buluyoruz. Burada, Âdem'in yeryüzünde bir "halife" olarak yaratıldığı, eşyanın isimlerini öğrendiği -ki bu aynı zamanda eşyaya isim verme kabiliyeti ile donatıldığı anlamına da gelir-, hilkatı ve sahip olduğu özellikleri bakımından saygıyı hak ettiği, "cennet" adı verilen eşsiz mekânda eşiyile birlikte pek çok nimete boğulmuşken, şeytanın da iğvasıyla "yasak" olan fiili işlemeden dolayı yeryüzüne indirildiği, akabinde yaptıklarından pişman olduğu ve

Rabbinden aldığı kelimelerle O'na tevbe ettiği ve bunun kabul edildiği anlatılır. Bu bilgiler, Âdem'in saygıya lâıyk olduğunu vurgulayan (A'râf, 7/11-12); Âdem ve eşinin cennette yasak ağaca yaklaşmamaları şartıyla diledikleri gibi yaşayabileceklerini, aksi takdirde zalimlerden olacakları uyarısını yapan (7/19); ve nihayet, şeytanın vesvesesi ile yasağı çiğnemeleleri ile birlikte avret yerlerinin açıldığını ve ardından da yeryüzüne indirildiklerini sade ve anlaşılır bir dille tasvir eden başka âyetlerle (7/20-25) takviye ve teyit edilir.

Kuru bir çamurdan, balçıktan yaratılmış, şekillendirilmiş olmakla beraber özel ve üstün niteliklere sahip olması hasebiyle, saygı duyulması gereken bir varlık olarak meleklerin huzuruna çıkarılan Âdem'in bu üstün hiyerarşik konumuna karşı çıkan tek mahlûk İblis olur. İblis'in açık isyankâr tavrını çekinmeden ortaya koyan sözleri oldukça kısa ve nettir: "Ben, kuru çamurdan, şekillenmiş balçıktan yarattığın insan için saygı ile eğilemem!" (Hicr, 15/33). Bir başka bağlamda İblis'in sözlerinin iki farklı varyantı da şöyledir: "Hiç ben, çamur halinde yarattığın kimse için saygı ile eğilir miyim?" (İsra, 17/61; krş. Kehf, 18/50; Tâhâ, 20/116); "Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın." (Sâd, 38/76). Bu âyetlerin de teyit ettiği üzere, Âdem, hilafsız bir biçimde çamurdan yaratılmıştır, dolayısıyla hammaddesi topraktır. Denebilir ki, toprak ile ateş arasına çekilen bu hiyerarşik sınır, bir anlamda iyi ile kötü arasına çekilen keskin ayırım çizgisidir. Daha yakından bakıldığında, hiyerarşik konumlanma, aslında birbirine denk iki "madde" arasında değildir; söz konusu ayırım, özüne "akıl" yerleştiren toprağın, özünde "kibir"den başka bir şey bulunmayan bir maddeden tefrik edilmesidir. Akıl ile hamule olan bir maddeden mamul bir varlığın, Rabb'ini tanıma, O'nun nimetlerine şükretme, yaptığı bir hatanın ardından pişman olma (tövbe etme); eşyaya ad verebilme, toprağı ekip ürünler alma; bireysel becerilerini ve zihinsel yeteneklerini kullanarak yeryüzünde "inşa, imar" etme özelliklerinde sahip olmasıdır. Diğer taraftan, özünde kuruluk ve kavuruculuktan başka bir şey olmayan varlığın (şeytan/iblis) yegâne özelliği ise "kerameti kendinden menkul" bir üstünlük iddiasıdır. Aradaki hiyerarşik fark inkâr götürmez derecede barizdir.

Buradaki amacımıza geri dönecek olursak, öncelikle şunu vurgulamalıyız: Kur'an-ı Kerim'de "Havva'nın Âdem'in kaburgasından ya-

ratıldığı” fikrini destekleyen açık bir bilgi, bir işaret olmadığı gibi, bir bilgi kırıntısına, hatta en ufak bir imâyâya dahi rastlamıyoruz. Dahası, Kur’an’da hususi olarak “Havva” ismi geçmemektedir. Âdem’in eşi olarak dişil bir canlıdan bahsedilmektedir. Ayrıca konumuzla doğrudan alakası bulunmamakla birlikte, yasak ağacın meyvesinin “elma” olduğu, Şeytanın yılanın ağzına saklanarak Havva’yı kandırdığı ve onun da Hz. Âdem’i aldatarak ilk günahı işleyen olduğu şeklindeki bilgiler de Kur’an’da yer almamaktadır. Bu bilgilerin zaman içerisinde İslam literatürüne ve inancına nasıl girdiği, ne gibi sonuçlar doğurduğu ile alâkalı kendimiz bir yorumda bulunmayacağız. Bunu bilhassa, burada örneklem olarak seçtiğimiz Müslüman araştırmacıya, yani Riffat Hasan’a bırakacağız. Ancak Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinde konu ile ilgili pasajlara geçmeden önce hadislere de göz atmamız zaruridir. Her ne kadar bahsettiğimiz hususlar Kur’an’da geçmese de hadislerde yer almaktadır. Müslümanların bu konulardaki kafa karışıklığına sebep olan da budur. Nitekim Müslüman feministlerin özellikle hadislerle yüklenmelerinin sebebi de burada yatmaktadır.

Sünni hadis külliyyatının köşetaşları olan Buharî (ö. 870), Müslim (ö. 874) ve Tirmizî (ö. 892), Havva’nın yaratılışını izah etmenin yanında, genelde kadının tabiatına da göndermede bulunan önemli bir hadis metnini yaklaşık lafızlarla tahrir ederler. Bir ön bilgi olarak hemen ifade edelim ki, söz konusu üç hadis imamı birbirlerinin çağdaşlarıdır ve Buharî, Tirmizî’nin hocalığını da yapmıştır. Bu iki imamın birbirlerine olan muhabbeti oldukça meşhurdur, öyle ki Tirmizî, hocası Buharî’nin “geride kalan en önemli mirası” olarak anılmıştır. İmam Buharî ile İmam Müslim’in özellikle Nişabur şehrinde birbirleriyle yakın bilgi alışverişinde buldukları, birbirlerini teşvik ve takdir ettikleri, hürmetle andıkları bilinmektedir. Peygamberimize atfedilen hadisin metni şöyledir: “Kadınlar hakkında birbirinize hayrı tavsiye ediniz. Çünkü kadın, eğri kaburga kemiğinden (*dıla’*) yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri tarafı, en üst tarafıdır. Onu doğrultmaya çalışırsan kırarsın, kendi haline bırakırsan öyle eğri kalır. Kadınlar hakkında birbirinize hayrı tavsiye ediniz”³ Müslim’in yaklaşık ifade ve anlamlarla tahrir ettiği bir

³ Buharî, “Nikâh” 81 (5186), “Ehâdîsü’l-enbiyâ” 1 (3331); Müslim, “Radâ” 59, 60 (1466); Tirmizî, “Talak” 12 (1188).

başka rivayette, "kadının kırılması onun boşanmasıdır" (*ve kesruhâ talâ-kuhâ*) (Müslim, "Radâ", 59) ilavesi mevcuttur. Kadının "kaburga kemiği gibi" olduğunu vurgulayan hadisler⁴ de rivayet edilmiş olup tamamı Ebu Hüreyre kanalıyla gelmiştir.

İbn Mâce'nin tahrir ettiği bir rivayete göre, Şafii'ye Hz. Peygamber'den gelen "Erkek çocuğun idrarı üzerine su serpilerek, kız çocuğun idrarı ise yıkanarak temizlenir" hadisi ile ilgili görüşü sorulur. Onun verdiği cevap, konumuzla da yakından alâkalıdır: "Allah, Âdem'i yarattığında Havva'yı da onun kısa kaburga kemiğinden (*dıl'ihî'l-kasîr*) yarattı. Dolayısıyla erkek çocuğun idrarı su ve topraktan, kız çocuğunun idrarı ise et ve kandanır."⁵ Bu cevabın bugünkü tıp bilimini asla tatmin etmeyeceği açık olmakla birlikte burada daha ziyade erkeğin kadına nispetle üstünlüğünü imâ eden mecaz bir mânânın yattığı kanaatindeyiz. Bununla birlikte böyle bir rivayetin Hz. Peygamber'den gelmiş olması şüphelidir; velev ki aksi doğru olsa bile, böyle bir cevabın o günün toplumsal şartları ve erkek-kadın algısı bağlamında değerlendirilmesi daha makul olacaktır.

Havva ile ilgili olarak hadis kaynaklarında geçen ve yine Ebu Hüreyre vasıtasıyla nakledilen bir başka hadis de şu şekildedir: "İsrailoğulları olmasaydı yiyecekler bozulmaz, et kokmazdı; Havva olmasaydı kadın kocasına hiçbir zaman ihanet etmezdi (*levlâ havvâ'ü lem tehun ünsâ zevcehâ dehran*)."⁶ Buradaki ihanetin ne anlama geldiği ile ilgili olarak aklımıza ilk gelen husus, Havva'nın cennetten kovulma hadisesinde sanki "başrol" oynadığı, Âdem'in kanmasına sebep olduğu düşüncesi gelmektedir. Bunu ilerleyen satırlarda daha net biçimde görmemiz mümkün olabilecektir.

Tevrat ve İncil'de Yaratma

İnsanın yaratılması, Tevrat'ın "Tekvin" bahsinde daha teferruatlı bir biçimde anlatılır:

Yaratılış (*Genesis*), 1: 26-28 : "Tanrı, 'Kendi sûretimizde, kendimize benzer insan yaratalım. Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun' dedi. Tanrı

⁴ Buhârî, "Nikâh", 80 (5184), Müslim "Radâ", 65 (1470).

⁵ İbn Mâce, "Tahâret", 77, h.525.

⁶ Buhârî, "Enbiyâ" 1 (3330); Müslim, "Radâ" 62 (1468).

insanı kendi sûretinde yarattı, onu kendi sûretinde yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları kutsayarak, 'Verimli olun, çoğalın' dedi. 'yeryüzünü doldurun ve denetimimize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun."

Yaratılış 2: 7 : "Rab Tanrı Âdem'i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi. Böylece Âdem yaşayan varlık oldu."

Yaratılış 2: 18-19 : "Sonra Rab Tanrı, 'Âdem'in yalnız kalması iyi değil, ona uygun bir yardımcı yaratacağım' dedi. Rab Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Âdem'e getirdi. Âdem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı."

Yaratılış 2: 21-24 : "Rab Tanrı Âdem'e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem'e getirdi. Âdem, 'İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir' dedi, 'Ona *kadın* denilecek. Çünkü o, adamdan alındı. Bu nedenle adam annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak."⁷

Yukarıdaki âyetlerde, Tanrı'nın insan ırkını kendi sûretinde, erkek ve kadın olarak yarattığı ifade edilir. Eşitlikçi Hıristiyan yorumcular, Tanrı'nın imajını taşıyan her iki cinsin, şeref itibarıyla ve varlık olmak bakımından eşit olduklarını söylerler (Strauch, 2010: 17). Âdem'in yaratılmasının ardından, kendisine bir yardımcı/eş olarak da Havva'nın yaratılması tasvir edilir. Bu yaratma Âdem'in derin bir uykuya daldığı esnada olur. İkinci varlığın yani Havva'nın (*Eve*) ham maddesi de Âdem'in kaburga kemiği olur. Liberal feministlere⁸ göre Yaratılış 2, antik bir mîten ibarettir. Söz konusu pasajlar ümitsiz bir biçimde ataerkildir ve 21. asır kadınlarına hitap etmekten uzaktır. Diğer taraftan

⁷ Alıntılar incil/info sitesinden yapılmıştır.

⁸ *Liberal* feminizm, kadınların kendi eylem ve tercihleriyle erkeklere eşit olduklarını ispatlama kabiliyetine sahip olduklarını ileri sürer. Bu anlayışa göre, kadınların fitrat bakımından, zihinsel ve fiziksel açıdan aşağı olduğu şeklindeki toplumsal inanç asılsızdır. Bu feminist akımın önemli temsilcileri arasında Mary Wollstonecraft, John Stuart Mill, Betty Friedan, Gloria Steinem ve Rebecca Walker gibi isimleri sayabiliriz. Daha geniş bilgi için bkz. "Liberal Feminism", *Wikipedia*.

kendilerini İncil bağılısı ve "eşitlikçi" olarak niteleyen feministler⁹ bu pasajları farklı yorumlar ve özetle şu çıkarımlarda bulunurlar:

- Tanrı Âdem'i merkez karakter yapmıştır.
- Tanrı Âdem'i önce yaratmıştır.
- Tanrı, kadını Âdem'den var etmiş ve şekillendirmiştir.
- Tanrı, erkeğe, kadına isim koyma hakkını vermiştir.
- Tanrı, kadını erkek için yaratmıştır.
- Tanrı, erkeği ve kadını mahiyet bakımından eşit yaratmıştır (Strauch, 2010: 20-24).

Yaratılış 3'te Havva'nın yılanın iğvasıyla, Âdem'in de Havva'nın ayartmasıyla yasak meyveyi yemeleri ve ardından her birinin çeşitli cezalara çarptırılmaları tasvir ediliyor:

1- Rab Tanrı'nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı yıldı. Yılan kadına, "Tanrı gerçekten, 'Bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin' dedi mi?" diye sordu.

2- Kadın, "Bahçedeki ağaçların meyvelerinden yiyebiliriz" diye yanıtladı,

3- "Ama Tanrı, 'Bahçenin ortasındaki ağacın meyvesini yemeyin, ona dokunmayın; yoksa ölürsünüz' dedi."

4- Yılan, "Kesinlikle ölmezsiniz" dedi,

5- "Çünkü Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız."

6- Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi.

7- İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar.

⁹ Bu feminist grubun temel iddiası, Hıristiyan referans çerçevesinde kalınarak erkek ve kadınların ahlâkî, sosyal, ruhani vb. bakımlardan birbirlerine denk olduklarını ortaya koymanın pekâla mümkün olduğudur. Önemli temsilcileri arasında Elizabeth Cady Stanton, Rosemary Radford Ruether ve Elizabeth Shussler Fiorenza'yı saymak mümkündür. Daha geniş bilgi için bkz. "Christian Feminism", *Wikipedia*.

8- Derken, günün serinliğinde bahçede yürüyen RAB Tanrı'nın sesini duydular. O'ndan kaçıp ağaçların arasına gizlendiler.

9- Rab Tanrı Âdem'e, "Neredesin?" diye seslendi.

10- Âdem, "Bahçede sesini duyunca korktum. Çünkü çıplaktım, bu yüzden gizlendim" dedi.

11- Rab Tanrı, "Çıplak olduğumu sana kim söyledi?" diye sordu, "Sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan mı yedin?"

12- Âdem, "Yanıma koyduğun kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim" diye yanıtladı.

13- Rab Tanrı kadına, "Nedir bu yaptığın?" diye sordu. Kadın, "Yılan beni aldattı, o yüzden yedim" diye karşılık verdi.

14- Bunun üzerine Rab Tanrı yılanı, "Bu yaptığından ötürü bütün evcil ve yabanıl hayvanların en lanetlisi sen olacaksın" dedi. "Karnının üzerinde sürünecek, yaşamın boyunca toprak yiyeceksin."

15- "Seninle kadını, onun soyuyla senin soyunu birbirinize düşman edeceğim. Onun soyu senin başını ezecek, sen onun topuğuna saldıracaksın."

16- Rab Tanrı kadına, "Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim" dedi. "Ağrı çekerek doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın, seni o yönetecek."

17- Rab Tanrı Âdem'e, "Karının sözünü dinlediğin ve sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için toprak senin yüzünden lanetlendi" dedi. "Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın."

18- "Toprak sana diken ve çalı verecek, yaban otu yiyeceksin."

19- "Toprağa dönünceye dek, ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın. Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın ve yine toprağa döneceksin."

20- Âdem karısına Havva adını verdi. Çünkü o bütün insanların annesiydi.

Görüldüğü üzere bu pasajlar, cennetten kovulmanın en detaylı biçimde tasvir edildiği yerlerdir. Hem erkek hem kadın, kendilerine yasaklanan meyveyi yemekle Tanrı'nın emrine karşı gelmişlerdir. Kadının cezası erkek tarafından yönetilmek ve sancılı çocuk doğurmak olurken, erkeğin

cezası toprağı ekmek-sürmek ve geçimi için sürekli çaba sarf etmek olmuştur. Buradan çıkan ve günümüz toplumsal cinsiyet rollerini belirleyen sonuca göre, erkek, ekmeği kazanmak ve nafakayı temin etmekle, kadın ise çocuk doğurmak ve erkeğe itaat etmekle yükümlü tutulmuştur.

İnsanların çamurdan veya balçıktan şekillendirildiği inancının Ortadoğu'da yaratılışla alâkalı yaygın bir metafor olduğu kanaati mevcuttur. Buna göre, insan topraktan doğduğu için hem özünde hem de ayakta kalabilme mücadelesinde ona muhtaçtır. O, arazide, toprakta çalışmak için yaratılmıştır. Hayatta neyi başarırsa başarsın, sonuçta yine geldiği öze, yani toprağa dönecektir. Toprak da *adama* muhtaçtır. *Adamın* çalışması ve çabası olmadan çorak ve verimsiz kalacaktır. Neticede her ikisi de yağmuru vermesi için Tanrı'ya muhtaç ve bağımlıdır (Simkins, 2009: 48-49).

Adam, dişi araziden/topraktan doğmuştur, ama ondan, onun kaburgasından da kadın (*adama*) yaratılmıştır. Bu iki varlık birbirine uyumludur, zira etten et, kemikten kemik vücuda gelmiştir. Bu mütekabiliyet, evlilik yoluyla birbirlerine karı-koca olacak şekilde cinsiyet temeline oturtulmuştur. Nasıl adam topraktan gelmiş ve ona bağımlıysa, kadın da adamdan geldiği için ona bağımlıdır. Birbirlerine evlilikle eş olan bu varlıklar, Tanrı'nın yasakladığı "bilgi meyvesi"ni yemeden önce bedenlerinin cinsel özelliklerinden haberdar değillerdi, dolayısıyla çıplaklıklarından utanmıyorlardı. Ne zaman ki yasak meyveyi yediler, cinselliklerinin farkına vardılar, yani "gözleri açıldı", akabinde kendilerini örtme ihtiyacı hissettiler. Yasak meyveyi yemenin bir sonucu, toplumsal cinsiyet rollerinin oluşmasıdır; *adam* koca, *adama* ise onun karısıdır. Artık kadın çocuklar doğuracak ve onlara bakacak; koca ise ekilebilir arazide çalışacaktır. Cinselliklerinin farkına varmış olmanın verdiği önemli bir sorumluluk vardır: üremek. Erkek (*adam*) hem toprağı işleyen bir çiftçi, hem de hanımına "tohum"unu eken bir babadır (Simkins, 2009: 49).

Şimdi, özelde Havva'nın Âdem'in kaburgasından yaratılması meselesinin seçtiğimiz iki bayan teolog tarafından nasıl yorumlandığını anlamaya çalışalım. Bunun yaparken, bu iki feminist entelektüelin kadının dindeki ve toplum nezdindeki konumu ve feminist teoloji hakkındaki görüşlerini de aktararak zemini biraz daha geniş tutmakta fayda gördüğümüzü belirtmek istiyoruz.

ROSEMARY RADFORD RUETHER

Feminist teolojinin Kuzey Amerika'daki öncülerinden kabul edilen Minnesota doğumlu (1936) Katolik Rosemary Radford Ruether, erkekler tarafından erkekler için yazılan geleneksel teolojinin ataerkil tabiatını değiştirmek için yoğun bir zihinsel ve entelektüel çaba sergileyen, aktif ve mücadeleci bir kişiliktir. O, onlarca kitap ve makale ile teorik ve kavramsal çerçevesine çok önemli katkılar sunduğu feminist teoloji alanında bugün süregiden pek çok baskı/zulüm biçimlerini deşifre etme, anlama ve ortadan kaldırma hedefine kendini adeta adamıştır. Kendisini ekofeminist olarak tanımlayan Ruether, özellikle dinî çoğulculuk ve kürtaj konularında Katolik Kilisesi'ne karşı yürüttüğü aktif mücadele ile dikkat çekmiştir. Ruether'i, ilerlemeci Katolik feminizmin "korkusuz bir lideri ve değişim yaratıcısı" olarak tanımlayan Patti Miller, onun, Betty Friedan tipi bir feminizmi¹⁰ değil, cinsiyet, ırk ve sınıf temelli hiyerarşileri ortadan kaldırıp toplumsal adaleti ülkü edinen bir feminizmi benimsediğini söyler (Miller, 2010: 4).

Ruether, feminist özgürlük teolojisinin tamamen bir Hıristiyan projesi olmadığı, bir insanî proje olduğu kanaatindedir. Bu insanî proje, ataerkil Hıristiyanlığın kalıplarını kökünden söküp atmak için Hıristiyan teolojisinin Tanrı, insanlık, erkek-kadın, günah, düşüş/iniş, İsa ve kefaret gibi anahtar unsurlarını köklü bir biçimde yeniden anlamak ve yorumlamak zorundadır. Bunun yanında, Hıristiyan feministler yalnızca kendi dinî metinlerine ve sembollerine odaklanmamalı, diğer din-

¹⁰ Amerikalı feminist yazar ve teorisyen Betty Friedan (1921-2006), Amerikan feminizminin yirminci asırdaki ikinci dalgasının temsilcisi kabul edilir. 1963 yılında yayımladığı *Feminine Mystique* adlı eserinin bu dalga'nın başlamasındaki saik olduğu yaygın bir kanaattir. Friedan, hayatı boyunca kadın haklarını savunmuş, enerjisini Amerikan toplumunda kadınları erkeklerle eşit konuma getirebilmek için harcamıştır. Kuruculuğunu yaptığı National Organization for Women (NOW) adlı örgütün ilk başkanlığını da ifâ etmiştir. Friedan, 19 yaşında okuldan alındığını sonra evlendirildiğini, bir kenar mahallede dört çocuk büyütme zorunda bırakıldığını ve neticede depresyona düştüğünü söyler. Söz konusu kitabında kendi yaşadıklarını bir "terör" olarak nitelendiren Friedan, kısaca, kadınların erkek penisine sahip olmamaları yüzünden kendilerini eksik hissettikleri ve bu sebeple annelerini suçlayıp babalarına sahip olmak istemeleri şeklinde özetlenebilecek Freud'a ait "penis kıskançlığı" teorisini reddeder. Kadınların eşit eğitim ve çalışma haklarını savunan Friedan, kürtaja da destek çıkar. Daha fazla bilgi için bkz. "Betty Friedan", *Wikipedia*. Freud'un "penis" teorisi ile ilgili eleştirileri için bkz. www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/us/friedan.htm. Onun *Feminine Mystique* adlı eserinin önemli bir tezi de, 1960'lı yılların Amerikan toplumunda "anne" ve "ev kadını" kimliklerinin, kadınlarının kendi hayatlarını "tam" ve "özgür" biçimde yaşamalarına engel teşkil ettiğidir.

lere mensup feminist kız kardeşleriyle karşılıklı bir diyalog, dayanışma ve yardımlaşma ağı oluşturmalı ve böylece, pek çok yerel bağlamda kabul görecek evrensel bir özgürlüğün tesisine katkı sunmaladırlar. Bu, Hıristiyan feministlerin, dünyanın birçok bölgesindeki bastırılmış kadın kimliklerini keşfetmelerine ve kadın sorunlarını öğrenmelerine de yardımcı olacaktır. Kadınların, gnahtan kurtulabilmek için erkek hâkimiyetine boyun eğmeleri gerektiği şeklindeki Klasik Hıristiyan paradigmasını sorgulayan Ruether, kadınların "ikinci" yaratıldıkları halde "ilk" günah işleyen olmalarını feminist teoloji tarafından üstesinden gelinmesi zorunlu bir garabet olarak görür. Feminist teolojiye bu konuda çok iř düştüğünün altını çizen Ruether, İsa figürünün bu konuda önemli rol oynayacağı kanaatindedir. İsa'nın, baskıcı dine ve siyasi yapılara karşı çıktığını, kadınlar başta olmak üzere, daima ezilenlerin safında yer aldığını söyler. Ona göre, feminist Hıristiyanlık, gerçek İsa İncili'dir. Feministler kendi hikâyelerini gündeme getirmek yerine, İsa'nın hikâyesini yeniden canlandırmaya ve anlamaya alışmaladırlar. Bu çaba, onların Kilise'yi hiyerarşik ve kadın-düşmanı bir yapı olarak görüp ondan kopmak yerine, onu bir inanç toplumu olarak kabul edip bağlılık ve aidiyetlerini devam ettirmelerini beraberinde getirecektir. Nihayetle, ataerkil hiyerarşik yapılar kertilenecekse ve bunun dünyanın pekçok yerindeki Hıristiyanlar için bir anlam taşması isteniyorsa, bu, Hıristiyanlığın eşitlikçi değerlerini önplana çıkaran bir "Hıristiyan" feminist teoloji marifetiyle ve "içeriden" yani Hıristiyan kalmaya devam ederek olacaktır (Ruether, 1997: 21-24).

Ruether, feminist teolojinin henüz yolun başında olduğunun da farkındadır. Kadın hakları ve özgürlüğünün temini noktasında feminist teolojinin başardığı şeyler varsa da, hâlli için çaba göstermesi gereken yığınla da sorun vardır. Dünyadaki ekonomi politikaları fakir kadınları daha da perişan ve muhtaç hale getirdiği gibi, köktendinci hareketler de kadınların konumlarında gerilemeye sebep olmuştur. Bunun yanında, kadına yönelik şiddet, kız çocuklarının cenin halinde veya çocukken öldürülmesi, ırza tecavüz, ensest ilişkiler, ev-içi şiddet, kadın ve kızların fahişelik yapmaya zorlanmaları, dinî öğretilerde ve kurumlarda ayrımcılığa uğramaları, eğitim hakkından ve dinî bilgiden mahrum edilmeleri, doğum kontrolü ve kürtaj haklarının ellerinden alınması, çeyiz ve namus cinayetlerine kurban gitmeleri vb. daha pekçok husus,

tüm dünyadaki kadın hakları savunucularının ve tabii ki feminist teolojinin üstesinden gelmesi gereken sorunlar olarak hâlâ ortada durmaktadır (Ruether, 2005). Bugün, son iki asırdaki feminist araştırma ve organizasyonlar sayesinde, en azından Batı'daki kadınlar bütün eğitim imkânlarına kavuşmuş durumdadırlar. Mülkiyet edinme ve kendi adlarına gelir elde edebilme haklarına sahiptirler. Tevarüs yoluyla gelen dinî gelenekleri öğrenme ve araştırmada serbesttirler; hatta ister sosyal isterse sembolik anlamda olsun bu yapılara sinen cinsiyetçi hiyerarşiye karşı koyabilecek, ona yeniden şekil verebilecek düzeye erişmişlerdir. Bununla birlikte, köktendinci akımlar, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Batı'da da kadınlar için hâlâ en büyük tehdittir, dolayısıyla daha katedecek çok mesafe vardır (Ruether, 2005).

Kore'li yazar Miyon Chung, Ruether'in feminist hermenötik anlayışının anlaşılır bir tasvirini sunar (Chung, 2008: 118-20). Buna göre, Ruether'in hermenötiği belli bir takım ilkeler üzerine oturur; bu ilkeler onun Hıristiyan teolojisi ile alâkalı yazılarının bir mantıkî kurgu veya bütünlük içinde sunulmasında özel bir öneme sahiptir. Herşeyden önce, ona göre, geleneksel Hıristiyan teolojisi temelde nötr veya evrensel değildir, daha ziyade o, neredeyse tamamı erkek elinden çıkmış ataerkil varsayım ve ideolojilerden müteşekkil bir bakış açısını temsil eder. İkinci olarak, Hıristiyan inancı ve özellikle de İsa figürü farklı dinî geleneklerin veya mitlerin zekî bir birleşiminden mütevellittir. Üçüncüsü, feminist hermenötik sadece Hıristiyan geleneğine değil, İncil'in kendisine de şüpheyile bakar. Zira onda ataerkil işçilikle ustaca sokulan kadın-düşmanı unsurlar mevcuttur. Dolayısıyla, buradaki şüphe, İncil'in topyekûn reddi değil, ona yerleştirilen ataerkil ideolojinin temizlenmesi anlamını ifade etmektedir. Dördüncü ilkeye göre, İncil, okuyucularına kadın-düşmanı bir ideoloji aşılabilir ve böylece nesilden nesile ataerkil bir dünya görüşünün aktarılmasına katkıda bulunur. Buradan feminist hermenötiğe, teolojiye çıkan görev, ataerkil İncil'e ve Hıristiyan teoloji geleneklerine meydan okuyacak, onları revize edecek bir normatif/düzeltici esas olarak kadın tecrübesini devreye sokmaktır. Ruether'in beşinci ilkesine göre, feministler yalnızca Hıristiyan kutsal metinleri ve gelenekleri ile değil, pagan metinler dâhil olmak üzere, Ortadoğu'nun diğer kutsal metinleri ile de ilgilenmeli ve onları da değerlendirme kapsamına almalıdırlar. Sonuncu ilkeye göre, Ruether vahyin köklü bir bi-

çimde aşkın olduğu fikrini reddeder ve onu tamamen insan merkezli özelliğe sahip bir metin olarak yeniden kavramsallaştırır.

Ruether, kadınları hâkimiyet altında tutan sistemin köklerinin; arazileri, hayvanları ve köleleri mülkiyetine geçiren, zenginlik, güç ve bilgiyi tekeline alan kilise ve devlet adamlarının inşa ettiği devasa ataerkil hiyerarşik sistemde yattığı kanaatindedir. Ona göre, bu hâkimiyet sistemi toplumsal olarak şekillendiğinden, onu "eşyanın tabiatı"nın ve "Tanrı veya tanrıların iradesi"nin bir yansıması olarak onaylamak için ideolojik araçlar meydana getirilmiştir (Ruether, 2012: 22-23). Egemen erkeklerin, kadınlar, köleler, hayvanlar ve araziler üzerindeki mülkiyete dayalı bu güç ilişkilerini tanımlamak için hukuk kodları ihdas edilmiştir. Bu hukuk kodlarının Tanrı/tanrılar tarafından erkeğe ilham edildiği, verildiği inancı tesis edilmeye çalışılmış, dahası, söz konusu hiyerarşik toplumsal düzenin, kozmik düzenin bir yansıması olduğunu göstermek için de yaratılış hikâyeleri düzölmüştür (Ruether, 2012: 23).

Asırlarca süregelen erkek egemenliğini sona erdirmenin bir takım kelime oyunları ile mümkün olmayacağını düşünen Ruether, bu egemenliği perçinleyen dinamiklerin mercek altına alınması ve köklü bir incelemeye tâbi tutulması gerektiğine kanaat getirmiştir. O burada şu hayatî soruyu sorar: "(Erkek) aklını kadın bedenine, (eril) adamı kadın tabiatına, (erkek) Tanrı'yı kadın yaratılışına dominant kılan bu asırlardır süregiden kültürel düşünce hakkında ne yapacağız?" Ona göre, bu ilişkilerin "dişil" taraflarının görünürlüğünü yeniden tesis etmek ve Hıristiyanlığın kadınlara "gerçek" konumunu verdiğini söylemek yeterli değildir. Kelime oyunlarına girerek, Tanrı için artık "he" (o), kilise için de "she" (o) zamirlerini kullanmaktan vazgeçmek de yetmez (Ruether, 1977: 77). O hâlde, anladığımız kadarıyla Ruether'in yapmak istediği şey, bir taraftan bu cinsiyetçi dilin dinamiklerine yeniden bakmak, bir taraftan da kadını erkeğe denk/eşit görmeyen ataerkil sistemin kodlarını derinlemesine tahlil ederek, sıkıntının kaynağına inmek ve onu bertaraf etmektir. Dolayısıyla, Kutsal metinlerde geçen "yaratılış" menkıbesi böyle ağır ve zor bir işe soyunmanın "başlangıç" noktasıdır.

Ruether, Yaratılış 1: 27 âyetinde Âdem (*adam*)'in Tanrı'nın imajında yaratılması ile kastedilen şeyin, Tanrı'ya fiziksel bir benzerlik veya Tanrı'nın varlığına bir iştirak anlamı taşımadığını söyler (Ruether, 2012: 20).

Ona göre, Tanrı'nın dişi ve erkeği yaratması, "erkek" veya "kadın" şeklinde sosyal bir çifti değil, biyolojik bir eşleşmeyi anlatmaktadır. *Jenerik* yani umumi bir isim olarak Âdem, her iki cinsi de içine alır, bu sebeple her iki cins de 'Tanrı'nın imajında' yaratılmış olup bütün diğer varlıklar üzerinde eşit bir hâkimiyeti paylaşırlar. Hâlbuki erkek-merkezli (*androcentric*), ataerkil/pederşâhî (*patriarchal*) kültür ve toplum anlayışında, erkek ve kadını birlikte ifade eden 'Âdem' lafzı yalnızca erkeğe hasredilmiş, onu ailenin 'baş' üyesi kılmış ve böylece diğer aile bireyleri –kadınlar, çocuklar ve köleler– üzerinde yegâne hâkim ve söz sahibi varlık konumuna yükseltmiştir (Ruether, 2012: 20).

Ruether, Kilise babalarının, Kutsal Kitap'taki "Yaratılış" bölümünün 1: 27 âyetine erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyetini tesis için eski bir halk hikâyesi ilave ettikleri kanaatindedir. Bu hikâyeye göre, Tanrı yeryüzü toprağından bir "*adam*" yaratır, sonra da burun deliklerine hayat nefesi üfleyerek ona can verir. Akabinde Tanrı, her çeşit ağaçtan bir bahçe oluşturur, sulanması için de dört kolu olan bir nehir vücuda getirir; *adamı* da bakıp sürmesi için bu bahçenin içine yerleştirir. *Adama* yardımcı olmaları için kuşlar ve hayvanlar yaratır ve isimlerini vermesi için onları adama getirir. Bu hayvanların hiç biri gerçek manada ona yardımcı olamayacakları için onu uyutur, ona eş, yardımcı ve ortak olmak üzere kaburgasından bir kadın yaratır. Rurther'e göre bu hikâyenin kendisi bile, Yaratılış 1: 27'den daha fazla erkek-merkezlidir (Ruether, 2012: 20-21).

Riffat Hassan'a geçmeden önce, Rurther'in onunla ilgili kanaatini belirtmekte fayda görüyoruz. Ruether'in Hassan'ı tanıdığı, çalışmalarını yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Ruether'e göre, Hassan, Kur'an'ı eşitlikçi bir metin olarak kabul eden, kadınlara yönelik yanlış ve haksız muamelelerin önüne geçmek için Kur'an'ı yeniden okuma faaliyetine öncülük eden "Müslüman" bir entelektüeldir. Onun özellikle Âdem'in kaburgası ile ilgili görüşleri Ruether'in dikkatini celbetmiştir (Ruether, 2001-02: 37). Ona göre Hassan, Kur'an'da, Havva'nın kaburgadan yaratıldığı, kadının da ilk günahı işleyerek cennetten kovulmaya neden olduğu ile ilgili bir anlatımın bulunmadığını, kadını aşağılayan ve onu cezaya mahkûm eden bu hikâyelerin komşu Hıristiyanlık yolu ile İslamî tefsirlere sonradan sokulduğu kanaatindedir (Ruether, 2001-02:

37). Hassan gibi, İslam'ın ilerlemeci ve feminist seslerinin desteklenmesi gerektiği sadedinde Ruether şunları söyler: "Bu hareketler, Batılı Müslüman-karşıtı yobazlığın İslam'ın farklı ve ilerici yüzünü görmesine imkân sağlamakla kalmayacak, daha da önemlisi Müslüman kültürlerin, Batılı kültürel dayatmalarını aşağılamaktan ziyade, İslam'la uyumlu demokratik bir eğit haklar ajandasını kucaklamalarına imkân tanıyacaktır." Ona göre, ilerlemeci Müslüman kadın hareketlerinin desteklenmesi ve gelişmelerine fırsat tanınması lüzumludur (Ruether, 2001-02: 37).

Burada, konunun önemine binaen, bir parantez açmamız ve İranlı Noyereh Tohidi'ye de kulak vermemiz gerekecektir. Tohidi (2007: 114) ister Hıristiyan ister İslamî olsun dinî feminizmin ayrılıkçı ve totaliter bir yapıya meyletmesini riskli bulur. Ona göre bundan daha da büyük tehlike, seküler, Marksist ya da dinî feminizmin kendisini tüm kadınların yegâne meşru ve gerçek sesi olarak tanıtmaması, kadınlar arasındaki diğer bütün sesleri ve fikirleri susturmak, dışlamak veya yok saymak sûretiyle özgürlüğün tek ve hakiki yolu olarak sunmasıdır. O yüzden yerel veya küresel ölçekteki ideolojik, kültürel, ırksal, cinsel ve sınıfsal farklılıkların tanınması önemlidir. Bu, farklı seslerin ve tecrübelerin bir araya gelmesi ve kaynaşması için de bir fırsattır. Bilinmesi gereken önemli bir husus var ki o da feminist hareketin tek bir hareketten oluşmadığı gerçeğidir. Feministlerin birbirlerini dışlamak yerine kucaklamak için önlerinde çözülme-yi bekleyen yığınla sorun vardır. Onları bir arada tutan inanç, herhangi bir ideolojik, spiritüel veya dinî duruştan ziyade, insanın şerefi, hakları, özgürlüğü ve seçim hakkı olmalıdır, hatta daha özel bir ifadeyle, kadının güçlendirilmesi olmalıdır (Tohidi, 2007: 114).

RİFFAT HASSAN

1943 Pakistan doğumlu Riffat Hassan, hiç şüphesiz, İslamî feminizmin öncülerinden biridir. Seyid sülalesine mensup zengin bir şiî ailede doğmakla birlikte Lahor'da Anglikan misyoner okulundan mezun olmuş ve akabinde eğitiminin geri kalanını İngiltere'de Durham Üniversitesi'nde tamamlamış olması Riffat Hassan'ın bilhassa kadının İslam'daki konumuyla alâkalı akademik dünyada ciddi yankılar uyandıran görüşlerine ihtiyatla yaklaşılmamasına sebep olmuştur. Esasen o, kendini Batı'ya şirin sunmak veya yarandırmak gibi bir çaba içinde olmamıştır; bir Müslü-

man olarak içerden biridir. Bununla birlikte, Arap diline derin vukufiyetinin bulunmadığı, hadis, tefsir ve usûl-i fıkıh gibi İslamî ilimlerde zayıf olduğu gibi gerekçelerle fikirleri ağır eleştiri almıştır. Küçük yaşlarından itibaren kibar, müşfik ve fakat bir o kadar da ataerkil, gelenekçi babasının baskın tavırlarına annesinin direnmesi ona ilham kaynağı olmuştur. Daha ziyade felsefe üzerine yoğunlaşan Hassan, 1968 yılında Durham Üniversitesi'nde Muhammed İkbâl üzerine yaptığı doktora tezinin ardından kızıyla birlikte göç ettiği Amerika'da akademik kariyerine başlamış, 2009 yılında emekli olmuştur.

Riffat Hassan arkadaşı Azizah Hibri ile birlikte, Amerikalı Yahudi ve Hıristiyan feministlerle yakın işbirliği içinde olmuştur. Bu bağlamda, kendi ait oldukları geleneklerin dinsel metinlerinin yeniden değerlendirilmesi ve yorumlanması hususunda diğer meslektaşlarıyla tecrübe paylaşımında ve fikir alış-verişinde bulunmuştur (Hammer, 2013: 336). Bu, Müslüman feminist ilahiyatçılarla, Yahudi ve Hıristiyan feminist teologlar arasındaki fikrî ve metodik benzerlikler hakkında bize önemli ipuçları verecektir.

Kendini hem dinibütün bir Müslüman hem de feminist olarak tanımlayan Hassan, diğer Müslüman feministler Asma Barlas, Fatıma Mer-nissi ve Amina Wadud ile aynı kategoride değerlendirilir. Bu kategori, kültürel ve bölgesel farklılıklara bağlı olarak "İslamî feminizmler" olarak adlandırılan ve adından da anlaşılacağı üzere tek tip bir İslamî feminizmin bulunmadığına işaret eden tasnifin iki ana akımından birini temsil eder. Biraz daha net ifade etmek gerekirse, sözünü ettiğimiz bu akım, Kur'an ve hadisleri daha radikal ve ilerlemeci bir okumaya tâbi tutan ve bunu İslam'da kadının haklarını sağlam bir biçimde tesis etme adına yapan akımdır. Bu akımın önemli özelliği, dinî metinlerin yorumlarında klasik yorumlardan ciddi ve köklü biçimde ayrılımlarıdır. Diğer kategoriye mensup Safiye İkbâl gibi feministler ise, İslam'da cinslerin eşitsizliğini "ilahi olarak takdir edilmiş" bir olgu olarak kabul ederler (Mirza, 2008: 30). Genel olarak söylemek gerekirse, Müslüman feministler, hangi kategoriye dâhil olurlarsa olsunlar, İslam ülkelerindeki kadın haklarını, toplumsal cinsiyet eşitliğini, sosyal adaleti Kur'an'ın evrensel eşitlik ve adalet ilkelerini temel alarak, geliştirmek ve savunmak gibi bir hedefe kitlenmişlerdir.

İslamî feminizmin ahlâk projesinin, İslam'ın adalet, eşitlik, şefkat ve müsamaha gibi aslî ideallerini paylaştığı fikrinden yola çıkan bu Müslüman feminist ilahiyatçılar, İslam dünyasında reformcu bir başkaldırı hareketinin de öncüleri olmuşlar ve ka dınları özgürlüklerini gasp eden erkek-egemen/ataerkil ideolojinin elinden kurtarmak için dinî bilginin yeniden üretilmesi işine yoğunlaşmışlardır. Gerçekte bu, bir *yeniden* "ictihad" faaliyetidir. Bu, dinin asıl kaynaklarının erkek anlayışı, kavrayışı ve yorumu ile hayata aktarılan ve neticede İslam'ın "cins ayrımı olmaksızın herkes için eşitlik ve adalet" ilkesi üzerine kurulmuş olan değerler sistemini erkeklerin lehine ters-yüz eden klasik ictihad anlayışının yerine ikame edilecektir. Yine bu yeni-ictihad çabası, kadınlara eşit haklar getirmek için Kur'anî ilkeleri dinamik bir biçimde yorumlayacak, ahlâken doğru bir toplumsal cinsiyet paradigması içinde faaliyet gösterecek (Mirza, 2008: 30) ve kadını yok sayan ataerkil yorumların (ictihad) hükümranlığını sona erdirecektir.

Biyografisinden anladığımız kadarıyla, 1974'ten itibaren, İslamî çerçevede feminist teoloji disiplini geliştirmekle meşgul olan Hassan'a göre, İslam dünyasında ve tüm dünyada barışın ve gelişmenin ikamesi için toplumsal cinsiyet adaletini sağlamak şarttır. Hassan için, feminist teoloji çok önemlidir, zira kadınları toplumsal cinsiyet eşitsizliğine (*gender inequality*) ve adaletsizliğine karşı mücadelede güçlü kılacak yegâne araç feminist teolojidir. Kadınlar ancak bu araç sayesinde, kendilerini uzun zamandır boyunduruk altında tutan, özgürlüklerini ve bu dünyadaki gerçek konumlarını ellerinden alan yapıyı alaşağı etme imkânına sahip olabileceklerdir (Hassan, 2001: 64).

Hassan'a göre, Kur'an-ı Kerim insan haklarının "Magna Carta"sı olup cinsiyet ve ırk ayrımı gözetmeksizin herkesin eşit ve aynı haklara sahip olduğunu açıkça ilan eder. Kur'an'ın büyük bir bölümü, insanları gelenekçilik, otoritercilik, kabilecilik, ırkçılık, cinsiyetçilik, kölelik gibi her türlü dinî, siyasî, ekonomik menşeli duruşun esaretinden kurtarmak ile alâkalıdır (Hassan, "Religious", 1).

Ona göre, bugün İslam dünyasında müşahede edilen kadınların eşitsizliği olgusu Kur'an'dan değil, kültürel sebeplerden kaynaklanmaktadır. Kadınlar aleyhine eşitsizliği ortadan kaldıracak tarzda bir Kur'an okumasına acilen ihtiyaç olduğunu vurgulayan Hassan (1995: 1), bil-

hasa kadınlarla ilgili Kur'an âyetlerinin aşikâr manalarına ters etki yapan "kadın karşıtı" hadisleri hem eleştirmiş hem de reddetmiştir. Onun nezdinde kadının özgürlüğü ve erkeklerle eşitliği konusunda dikkate alınacak yegâne otorite Kur'an'dır. O, bu konuya hasrettiği bir makalesinin giriş kısmında şunları söyler:

"Söyleyeceğim şeyler hem kadınların konumunu 'bilen' Müslümanları, hem de İslam'ın kadınlar için ne anlama geldiğini idrak eden gayri Müslimleri şaşırtabilir. Söylemek istediğim şey şudur: Ben bir Müslümanım, bir ilahiyatçiyim ve kadın hakları savunucusuyum. Pek çok Müslüman toplumunun kadınlara sunduğu hayat tarzını çeşitli şekillerde eleştirirken, yirmi yıllık ilahiyat çalışmalarım ve de samimi inancım neticesinde kanaat getirdim ki, gerçek İslam'da, Kur'an'ın İslam'ında kadınlar ve erkekler eşittirler" (Hassan, 1995: 1).

Hassan, Tevrat ve İncil'deki Âdem ve Havva'nın yaratılışı tasvirinin Kur'an'da yer almadığını öncelikle vurgular; ardından, "Âdem" in İbranice bir kavram olduğunu söyler. Kur'an'da bu ismin toplamda 25 defa geçtiğini, sadece üç yerde (3:35; 19:58; 5:30) peygamber Âdem'den bahsedildiğini, Kur'an'ın bazen Âdem yerine "el-insan" veya "beşer" kelimelerini kullandığını sözlerine ekler. O bir hususa dikkat çeker ki, kanaatimizce bu, onun insanın yaratılışı meselesine dair oluşturduğu fikirlerinin çıkış noktasını teşkil eder: Kur'an, *beşer*, *el-insan* ve *en-nâs* kavramlarını, insan varlıklarının fiziksel yaratılış sürecini tasvir esnasında kullanırken, "Adam/Âdem terimini ise, daha seçici bir biçimde, bu insan varlıkları öz-bilinçli, bilgili ve ahlâken özerk insanlığın temsilcisi konumuna geldiklerinde kullanır (Hassan, 1999: 467). Hassan'ın ikinci önemli tespitine göre, Kur'an-ı Kerim, İslam geleneğinde bilinen aksine Âdem'in ne ilk insan ne de bir erkek olduğunu beyan eder. Âdem eril bir isim olmakla birlikte, burada linguistik cinsiyet (*linguistic gender*), bir cinse (*sex*) işaret etmemektedir. Âdem zorunlu olarak bir erkek olmadığına göre, Âdem'in *zevci* de zorunlu olarak bir kadın değildir. *Zevc* aynı zamanda eril bir kavramdır, dişil mukabili ise *zevedir*; hâlbuki Âdem/*adam* isminin dişil hali yoktur. Kur'an *zevce* tabirini kullanmaz, *zevc* ve *ezvâc* tabirlerini kullanır (Hassan, 1999: 468).

Hassan, İslam geleneğine -Yahudi-Hıristiyan geleneğinde olduğu gibi-sonradan sokulan, kadının tam "insan" ve tamamen "özerk" erkek

karşısında aşağı olduğu fikrinin üç temel teolojik varsayıma dayandığını söyler. İlk olarak, Allah'ın aslî yaratması kadın değil erkektir, zira kadın Âdem'in kaburgasından yaratılmıştır, dolayısıyla ontolojik olarak türemiş, ikincil bir varlıktır. İkinci olarak, cennetten kovulmanın tek sorumlusu Âdem değil bilakis Havva'dır; buna sebep olduğu için "Havva'nın bütün kızları"na nefret, şüphe ve tahkir ile muamele edilmelidir. Üçüncü olarak ise, kadın sadece erkekten yaratılmamış, aynı zamanda erkek için yaratılmıştır. Bu onun varlığının *aslî* öneme haiz olmadığını, araçsal olduğunu gösterir. Hassan, doğru bir Kur'an okuması ile düzeltebilecek bu varsayımların asırlarca niçin tedavülde kaldığı sorusuna gerekçe olarak, kadınların fakirlik ve cehalet batağından kendilerini kurtaramamalarını gösterir. Müslüman kadınlar, tıpkı diğer büyük dinlerdeki emsalleri gibi, kendi geleneklerinin köklerini tahlil edebilecekleri eleştiri vasıtalarından kasten mahrum bırakılmışlardır. Dahası, erkekler karşısında böyle dezavantajlı konuma nasıl düştüklerini idrak etmekten sürekli alıkonulmuşlardır. Hassan, "Kadınlar, İslam adına kendilerine adaletsiz kanunlar ve kısıtlamalar getiren delilleri reddetmekten âcizdiler" (Hassan, 2000: 235) demek sûretiyle bu duruma imâda bulunur. Ona göre, İslam'ın temel ve evrensel mesajı yanlış tasvir edilmek sûretiyle kadınlar yalnızca fiziksel ve ekonomik bakımdan boyun eğdirilmemiş, aynı zamanda ahlâkî, entelektüel ve manevî bir itibarsızlaştırılmaya da maruz bırakılmışlardır (Hassan, 2000: 236).

Hassan, Kur'an'da cinsiyetçi bir ayırım güdülmediği aşikâr iken, Müslümanların, Havva'nın Âdem'in kaburgasından yaratıldığına niçin inandıkları sorusunun cevabını arar. Ona göre, bu inancın kaynağı, Tevrat'taki Âdem ve Havva'nın yaratılması hikâyesinin hadisler yoluyla İslam kültürüne aktarılmasıdır. Hadisler yoluyla İslam geleneğine sözde "erkek-üstünlüğü" fikrinin girdiğinin altını çizen Hassan, bu fikrin Yahudi ve Hıristiyan geleneğinde mevcut olan üç varsayımdan beslendiğini özellikle belirtir. Bunlar sırasıyla şunlardır: kadın, erkeğin kaburgasından yaratılmıştır, bu sebeple ontolojik olarak yan üründür ve ikincildir; "insanın düşüşü/inişi" olayında veya Adn cennetinden kovulması hadisesinde baş sorumlu/fail erkeğin kendisi değil, bizzat kadındır; dolayısıyla "Havva'nın bütün kızları"na nefret, şüphe ve aşağılama ile muamele edilmelidir; kadın yalnızca Âdem'den değil, aynı zamanda onun için yaratılmıştır, bu onun varlığını aslî değil araçsal

kılar. Bu üç unsur, şu üç sorunun da cevabını oluşturur: Kadın nasıl yaratıldı? Erkeğin “Düşüş”ünden sorumlu kadın mıydı? Kadın niçin yaratıldı? (Hassan, 2001: 59-60)

Hassan, hadisler yoluyla İslam geleneğine sızan kadınla alâkalı görüşlerin zaman içinde Müslüman erkeklerin elinde kadını bastırmak için bir dizi teolojik gerekçeye dönüştürüldüğü kanaatindedir. Dinin, kadınları özgürleştirmesi beklenirken, tam tersi olmuş, Müslüman kadının ontolojik, teolojik, sosyolojik ve eskatolojik açılardan tanımlanmasını görev edinen bir grup erkek entelektüelin yorumlarıyla kadın, asırlar süren fiziksel, zihinsel ve duygusal bir esarete mahkûm olmuş ve bu kaderini boynu bükük (*passive*) bir biçimde kabullenmek zorunda kalmıştır (Hassan, 2001: 57).

Bir hadisin güvenilir olup olmadığını anlamak için mutlaka *sened* (rivayet zinciri) ve *metin* (muhteva) bakımından araştırılması gerektiği, eğer Kur’an metni ile çelişiyorsa reddedilmesinin elzem olduğu ilkesinden yola çıkan Hassan, kadının yaratılması ile ilgili hadislerin metin bakımından Kur’an’ın ruhuyla uyuşmadığını söyler ve onları fütursuzca reddeder. Onun aşikâr gerekçesi, bu hadis rivayetlerinin Kur’an’da insanın yaratılışından bahseden âyetlerle açık bir tezat içinde olmasıdır. Ona bu rahatlığı veren husus, onun da ifadesiyle, hemen bütün İslam âlimlerinin bu konuda fikir birliği içinde olmasıdır: Kur’an ile çelişen herhangi bir hadis, sahih olarak kabul edilemez (Hassan, 2001: 62). Kur’an’ın net ifadelerine göre, kadın ve erkek “eşitler” olarak yaratılmışlardır, dolayısıyla bu ikisi arasındaki mevcut eşitsizlik hali Allah tarafından emredilmiş bir şey değil, bilakis O’nun insanlık için tasarladığı “özgün plan”ın tahrip edilmesidir (Hassan, 2001: 62).

Hassan, “*Made from Adam’s Rib: The Woman’s Creation Question*” (Âdem’in Kaburgasından Mamul: Kadının Yaratılması Meselesi) adlı makalesinde Buharî ve Müslim’de yer alan, dördü kadının eğri bir kaburgadan yaratıldığını ifade eden, ikisi de kadını eğri kaburgaya benzetilen toplam altı hadisi *sened* tahliline de tabi tutar. Bu tahlil hem rivayet zincirinin hem de ravilerin mercek altına alınmasını içerir. Hassan’ın ilk tespiti bütün rivayetlerin Hz. Peygamber’in yakın arkadaşı Ebu Hüreyre’ye dayanmasıdır. İkinci tespiti, hadislerin birinde son beş ravi tektir; diğer bütün hadislerde ise bütün raviler tektir (Hassan, 1985:

149). Teknik tabiri ile, hadislerin tamamı, her nesilde tek ravi tarafından nakledilmiş olup mütevatir derecesine ulaşamamıştır. Bu tür hadisler, hadis usulünde "ahad haber" in kısımlarından olan "garib hadis" grubu altında yer alırlar; isnad bakımından *gariptirler*.

Hassan'a göre, söz konusu durum dikkate alındığında, hadislerin hiçbiri "sahih" hükmünde değildir. Onun yaptığı bir başka şey ise, ravileri tek tek mercek altına almaktır; bu amaçla, hadislerin isnad zincirinde adları geçen Meysere el-Eşca'î, Hermele b. Yahya, Zeyde ve Ebu Zinad'ın, hadis âlimlerince bireysel zaaflarının ortaya konduğunu belirttikten sonra, sözü hadislerin tamamında Hz. Peygamber'den haberi alan ilk kaynak olarak adı geçen Ebu Hüreyre'ye getirir. Ona göre, bu hadislerin Ebu Hüreyre'ye yanlışlıkla atfedilmiş olma ihtimali de mevcuttur. Böyle olmasa bile, Ebu Hüreyre'nin tartışmalı bir şahsiyet olduğunu, hatta Ebu Hanife gibi bir kısım ulema tarafından da "emin" bir hadis ravisi olarak kabul edilmediğini söyler (Hassan, 1985: 150-51).

Hadislerin sened tahlilinin ardından metin tahliline geçen Hassan, hadis eleştirisinde tek başına sened/isnad tahlilinin yeterli olmadığı kanaatinde: "Vurgulamak isterim ki, Müslümanlar bugün hadis eleştirilerinde isnadın ötesine gitmelidirler. Bu metot, metnin kendisinin hakiki faydalarına ve makul oluşuna çok az dikkat eder" (Hassan, 1985: 152). Ona göre bu hadislerde dört önemli unsur ön plana çıkmaktadır: kadın kaburga kemiğinden yaratılmıştır veya kaburga kemiği gibidir; kaburga kemiğinin en eğri ve yamuk kısmı tepesidir; kaburga kemiğinin (ve kadının) eğriliği tamir edilemez, onu doğrultmaya çalışmak kırılmasına neden olur; kadına yumuşaklıkla/şefkatle muamele tavsiye olunur, kadından faydalanmak isteyenler "ondaki eğriliğe" razı olmalıdırlar (Hassan, 1985: 152).

Hassan, hadislere yönelik itirazını daha da güçlendirmek için aklı çıkarımlarda bulunur ve bu bağlamda, hadislerde dikkatini çeken hususları ve bunlarla ilgili kendi kanaatlerini de okuyucu ile paylaşır (1985: 151). Birinci olarak, hadislerin hiçbiri, Yahvist gelenekten neşet ettiği aşikâr olan bu kaburga hikâyesinde Âdem'den bahsetmez. Bu durum, Yahvist geleneğin ataerkil mahiyetini bertaraf etmekle birlikte, kadının yaratılışının kaynağını kişisizleştirir. İkinci olarak, hadislerdeki kadın düşmanı tutum, bütün insan varlıklarının "ahsen-i takvim" üzere yara-

tıldığını beyan eden Kur'an'la açıkça çelişir ki, bu kadın düşmanı tutum Tevrat'ın tekvin/yaratılış bölümünde bulunmamaktadır. Üçüncüsü, kaburga kemiğinin en eğri yeri üst kısmıdır ifadesi bir anlam taşımamaktadır; bunun, Buharî'nin bir başka baskısında yer alan bir dipnotta, kadının dilini sembolize ettiği söylenir ki, bu da mantıken anlamsızdır. Dördüncüsü, kadınlara yumuşak, merhametli davranma da anlamsızdır, zira bu tıpkı engelli kişilere gösterilmesi gereken türden bir davranışı çağrıştırmaktadır ki, kadınlar zihinsel özürlü değillerdir. Beşinci ve son olarak, şayet hadislerin ifade ettiği gibi gerçekten de kadınlar eğri iseler, onların bu sözde eğriliğini gidermeden onlardan faydalanmaya kalkışmak muzırlıktır, kötülüktür. Bu ise hazırlıktan başka bir şey değildir (Hassan, 1985: 151-52).

Neticede, kadının Âdem'in kaburgasından yaratıldığı tezini hem Kur'an hem de hadisler üzerinden tahlile girişen Hassan, araştırmasının sonuçlarından gayet emin bir kararlılıkla üç sonuç ortaya koyar. İlk olarak, Kur'an-ı Kerim erkek ve kadının yaratılmasını tamamen eşitlikçi bir çerçevede tasvir eder. İkincisi, İslam geleneğinde kök salan, kadının Âdem'in kaburgasından yaratıldığı ve kadının eğri kaburga gibi olduğu şeklindeki kadın-karşıtı anlayış Kur'an'dan değil, hadislerden kaynaklanmıştır. Üçüncü sonuç ise, "kaburga kemiği" hadisleri aynı konuda hem lafız hem de mânâ bakımından Kur'an'la derin bir ayrılık içindedir, dolayısıyla bu meselede hadislerin kaynağı Kur'an olamaz. Öyleyse kadınları ontolojik bakımdan aşağı mertebeye koyan bu sözler, kadın haklarının tarihteki en ateşli/güçlü savunucusu olan Hz. Peygamber'in sözleri hiç olamaz. Hassan'a göre, erkek şovenist Müslümanlar, kendi ataerkil ve kadın-düşmanı tasavvurlarını Hz. Peygambere adeta yamamışlardır. Zira konu derinlemesine araştırıldığında görülecektir ki, bütün insanların tek bir kaynaktan yaratıldığını söyleyen Kur'an'ın güvenilir alıcısı olarak Hz. Peygamber'in, Kur'an'ın hilafına, kadının 'eğri' bir kaburgadan veya Âdem'in kaburgasından yaratıldığını söylemesi mümkün değildir (Hassan, 1985: 152-54).

Hassan, kadının Âdem'in kaburgasından yaratılmasına dair yukarıda özetlediğimiz görüşlerini "*Feminism in Islam*" adlı makalesinde de özet bir biçimde tekrar eder. Burada fazladan bir şey söyler ki, bu, onun İslam'da kadının konumu ile alâkalı duruş ve görüşlerinin temelini

oluşturur. Teolojik olarak, İşlam ve tabii ki Yahudi ve Hıristiyan geleneklerinde kadının boyun eğdirilmesinin tarihi Havva'nın yaratılması hikâyesi ile başlamıştır. O halde, Müşlüman kadınlar, hemcinslerinin tamamını ontolojik bakımdan aşağı ve tamir edilemez biçimde eğri kabul eden bu hadislerin köken ve sıhhatini sorgulamadan, erkek-merkezli ve erkek-denetimli Müşlüman toplumlarda, insanın yaratılmasına dair Kur'anî beyanlarda aşıkar olan eğitliği tadamazlar (Hassan, 1999: 256-57). Ona göre, Kur'an'ın eğitliği ile kastedilen şudur: kadın ve erkek, Yüce, Adil ve Rahman Yaratıcı'nın eğit haklara sahip eğit kulları olarak yaratılmışlardır; Allah katında kesinlikle eğittirler; onlar birbirini "koruyan" eğit üyelerdir; aralarında bir hiyerarşi olmadığı gibi birbirlerinin hasmı olmak için de var edilmemişlerdir (Hassan, 1999: 262).

Kur'an nezdinde aile yuvasının bir "küçük evren" (*microcosm*) olduğuna dikkat çeken Hassan, bu mekânın bir "barış/huzur yurdu" (*the abode of peace*) olmasının zaruri olduğunu söyler. Ona göre, herşeyden önce "Kur'an'daki İşlam"ın hedefi barışı tesis etmektir, bu ise ancak adil bir ortamın inşası ile mümkündür. Aterkil olmayan bir bakış açısıyla Kur'an'a yaklaşıldığında görülecektir ki, onun vazettiği ilkeler eğitliğin de ötesindedir. O yalnızca kadınlar hakkında değil, hakları gasp edilen toplumun bütün bireyleri hakkında endişe duyar ve egemen sınıfların her türlü tecavüzlerinden korunmaları için güvenilir sığınaklar oluşturur. Bu bağlamda, meselâ kadın söz konusu olduğunda, onun hamilelik, doğum, emzirme, çocuğun yetiştirilmesi gibi hususlarda özel cinsel/biyolojik fonksiyonlarını korur ve teminat altına alır (Hassan, 2001: 63; 1990: 116). Hâl böyle iken, İşlam'ın ilk asırlarında Arap-İşlam kültürü ile yan yana olan Yahudi, Hıristiyan, Helen, Bedevî ve diğer unsurların kadınlar hakkındaki önyargıları, özellikle hadis literatürü yoluyla İşlam geleneğine de sızmiş, Kur'an'ın, kadınları 'taşınabilir mülk' veya 'değerersiz varlık' olma konumundan çıkarıp erkeklere denk, özgür bireyler kılma niyetini baltalamıştır (Hassan, 2001: 63).

Toparlayacak olursak, Hassan'ın, "Âdem'in kaburgası" meselesinde eleştiri oklarını hadislere yöneltmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Zira o, cinsellik ve bilhassa da kadının cinselliği konusunda Müşlümanların zihinlerini ve davranışlarını şekillendiren motor gücün hadisler olduğu hususunda oldukça kararlıdır. Onu üzen husus, İşlam ülkelerinde

kadınlara yönelik olumsuz tavırların bu nevi haberlerden veya daha genel bir ifadeyle teolojiden kaynaklandığı gerçeğinden pek çok Müslümanın haberdar olmamasıdır ki buna Müslüman kadın aktivistler de dahildir. Kadınların insanî potansiyellerini ve kendi bireysel tecrübelerini kullanmalarını engelleyen ataerkil yapı veya ideoloji pek çok İslam ülkesinde kadın-karşıtı kanunlar ihdas etmeye devam etmekte ve bunu ne yazık ki “İslamlaşma” kisvesi altında yapmaktadır. Bu yapının elinde din, kadınları “özgürleştirme” aracı olarak değil, onları “baskılama” aracı olarak kullanılmaktadır (Hassan, 1990: 94-96).

NİÇİN ÂDEM’İN KABURGASI?

Yaratılış hikâyesinin cinsler arasında, iddia edildiği gibi, bir eşitsizlik kaynağı olmadığını iddia eden bir yoruma göre, bu hikâyeye, ‘üstün’ olandan ‘aşağı/ikincil’ olana doğru değil, tam aksine, eksik/yarım olandan mükemmel olana doğru bir harekettir. Kadının yaratılması, yarım hikâyenin tamamlanmasıdır, onun yaratılması zirve noktayı temsil eder. Daha başka bir ifadeyle, onun yaratılmasıyla birlikte, yaratma eylemi taçlandırılmıştır. Şayet kadının ‘sonra’ yaratılması hiyerarşik bir anlam içermiyorsa, kadının yaratılmasındaki gaye nedir, sorusuna cevap aranır. Burada kadın, bir yardımcı, bir asistan, erkeklerin ihtiyacını karşılayan bir hizmetçi değildir. Bilakis o, erkeğin mukabilidir, eşitidir, ona iyilik edendir, mütemmimidir, ortağıdır, onun dengi bir güçtür. Kadının erkeğin (*adam*) kaburgasından yaratılmasından murad ise, karşılıklı ilişkidir, erkek ile kadının ayrılmaz birlikteliğidir. Kaburganın anlamı, dayanışma ve eşitliktir. Âdem’in kaburgasından yaratılmış olmakla Havva, “eşit sevgili” olarak onun yanındaki yerini almıştır (Davidson, 1988: 14-17).

Bu tür “yumuşatıcı”, hatta daha doğrusu “gurur okşayıcı” Hıristiyan yorumların, toplumsal cinsiyet eşitliğini gaye edinen Hıristiyan feministleri tatmin etmediğini söylemeye gerek yoktur. Onların hedefi aslında bu yorumların kendisi de değildir; onların hedefi, bu yorumların arkasındaki ataerkil zihniyettir. Bu zihniyet devam ettiği sürece, erkeği pohpohlayan ve ona ‘sahte/yapmacık’ üstünlük rolleri biçen yeni yorumlar üretilecek, tüketilecek, ardından zamanın diline ve gereklerine göre yenileri hayata geçirilecektir. Adı ne olursa olsun, ister klasik ister ortaçağ, ister modernite, ister postmodernite, hatta isterse post-postmo-

dernite olsun, her çağda erkeğin kadın üzerinde hakimiyetini devam ettirme arzusu yeni biçemleriyle yeniden üretilecektir. O halde aslanan bu üretimin kaynağını kurutmaktır; ancak bunun kolay olmadığı da ortadadır. Zira şartlar eşit değildir. Kadının tarihin herhangi bir döneminden daha fazla özgürlük ve imkâna sahip olduğu bu modern dönemde bile şartlar erkeğin lehinedir.

Karşıtlıkların içini anlamla doldurmak ve bunları mantıkî gerekçelere bağlamak önemlidir. Feminist teoloji, bir taraftan eleştiri, tartışma ve yoruma açık, kadının aleyhine kullanılma ihtimali bulunan dinsel metin ifadelerini kadın gözü ve tecrübesi ile yorumlarken, bir taraftan da mantıkî gerekçelerini sıralamaktadır. Yukarıda örneklem olarak sunduğumuz iki farklı dinden iki ilahiyatçı kadın entelektüelin yapmaya çalıştıkları şey budur; kanaatimizce onlar, yaptıkları işin bilincinde şahsiyetler olarak talip oldukları görev adına farkındalık yaratma konusunda bir hayli başarılıdırlar. Ancak, hemen belirtelim ki, mevcut eşitsizlik, kölelik ve sömürü düzeninin faturasını yalnızca dinsel metinlere hamletmek haksızlık olacaktır. Bu, âmiyâne tabiriyle "vurun abalıya!" kabilindedir.

Şimdi, "Niçin Âdem'in kaburgası?" sorumuza gelebiliriz. Antropologlar, insanın yaptığı her şeyde, kullandığı her malzemede derin bir anlamın hatta anlamların yattığına inanırlar. Acaba yaratılış hikâyesinde kullanılan Âdem'in kaburgasında da veya kaburga kemiğinin kendisinde de bu tezi destekleyecek anlam veya anlamlar var mıdır? Bu bağlamda akıllara şu soru gelmektedir: insanın bir nevinin yani kadının yaratılmasında niçin bedeninin –burada Âdem'in bedeni– bir başka parçası kullanılmamış da, kaburga kemiği kullanılmıştır? Allah'ın kaburga kemiğini seçmesinde özel bir sebep olabilir mi? Niçin kemik? Bethel Kilisesi Pastörü Jon Meador da bu soruyu sorar ve kendince cevabını da verir: kemik iliği. Zira kemik iliği, yalnızca alyuvarları ve akyuvarları üretmez, aynı zamanda trombositleri üretir ve kök hücrelere de ev sahipliği yapar. Peki niçin kaburga kemiği? Meador'a göre bunda ilahi bir hikmet olmalı. Çünkü bu kemik, kendini tamir edebilen, kendiliğinden oluşabilen yegane kemiktir. Meador'un teolog Matthew Henry'den naklettiğine göre, Tanrı kemiği Âdem'in ayağından almadı, çünkü kadının, erkeğin hizmetçisi olmasını istemedi; kemiği Âdem'in kafasından almadı, çünkü onun, kadının efendisi olmasını dilemedi. Kemiği

Âdem'in yan tarafından, şefkatin mekânı olan kalbine yakın yerden aldı, zira onun, Âdem'in arkadaşı, sevgilisi olmasını arzuladı. Meador (2010), bütün bunların mecaz mânâlar içerseler de kulağa hoş geldiğini söylemeden edemez.

Âdem'in kaburgasından yaratılma meselesi niçin feminist teologlar için bu kadar önemli olmuştur? Hassan, Ruether ve diğer pekçok feminist teolog niçin bu konuya ciddi önem atfetmişlerdir? Gereçlerinin önemli bir kısmını zaten bu teologların kendilerinden öğrenmiştik. Onlar, yaratma hadisesinin, kadın-erkek ilişkilerinin, tarihte cereyan edegeldiği şekliyle belirlenmesinde bir ölçü kabul edildiği kanaatindedirler. Erkek ilk yaratılmış, kadın ise onun bir parçasından üretilmiştir; dolayısıyla, erkek ilktir, üstündür, efendidir; o gücü, hayatın kaynağını, kadının ham maddesini temsil eder. Öyleyse bu hikâyeye kutsal metinlerde yer almaya ve nesilden nesile aktarılmaya devam ettiği sürece, kadının konumunu düzeltmek, erkeğin kendisinin ve onun tarih boyu özenle ördüğü ataerkil kültürünün kadının başına musallat ettiği sorunları köklü biçimde çözmek mümkün değildir. Âdem'in kaburgası, burçtaki bayraktır ve erkeğin yeryüzündeki tüm canlılar hiyerarşisindeki zirve konumunu belirler; bilhassa kadına karşı üstünlüğünü, egemenliğini sembolize eder. Şayet kadınla ilgili sorunların köklü teşhis ve tedavisi, kadın-düşmanı unsurların temizlenmesi düşünülüyorsa, işe kültürün en önemli ögesi olan dinden, onun kutsal kitaplarından ve geleneğinden başlamak gerekecektir. Bu arındırma veya ayıklama işlemi neticesinde dinin kadınları eşit gören, özgür kabul eden mesajı da bilirlenmiş olacaktır. Bu bağlamda, Âdem'in kaburgası "start" noktasıdır ve bu hemen bütün feminist teologların hemfikir olduğu bir husustur. Seküler, Marksist ve ateist feministlerin böyle bir derdi yoktur, zira onlara göre dinin kendisi topyekûn sorunlu bir alandır; kadınları ezme, onların haklarını gaspetmek, onları erkek esareti altında tutmak, erkeğin sömürüsü altında inletmek için din adamları sınıfınca uydurulmuş ataerkil bir yapıdır. Liberal feministleri hariç tutuyorum, zira onlar da ne et ne şiş yansın tavrındadırlar.

Diğer taraftan, kadının kaburga kemiğinden yaratıldığını söyleyen hadislerle, kadını kaburga kemiğine benzeten hadisler son yıllarda Türkiye'de yapılan çeşitli araştırmaların konusu olmuştur.

Salih Kesgin "Ayetleri Anlamada Hadis Algısının Etkisi" başlıklı araştırmasında, söz konusu hadislerin lafzî anlamları ile anlaşılrsa da aslında teşbih manası taşıdığı ve Nisa Sûresi 1. âyeti dikkate alındığında Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı şeklinde bir çıkarımda bulunmanın sıhhatli olmayacağı sonuçlarına varır. İlâveten bu hadis rivayetlerini baz alarak kadınları aşağılayan yorumlarda bulunmanın mümkün olmadığını vurgular (487). Nisa Sûresi 1. âyetten yola çıkarak Havva'nın yaratılışını irdelediği "Kur'an Perspektifinden Yaratılış İtibariyle Kadına Bakış" başlıklı araştırmasında Hatice K. Arpaguş, söz konusu hadislerin sened bakımından reddedilme konumunda olmasalar bile, kadını ege kemiğine benzeten teşbih ifadesinin, kadının Âdem'in kaburgasından yaratıldığını ifade eden diğer hadis varyantına göre daha makul ve muteber olduğunu beyan eder (598). Bununla birlikte, aynı araştırmaya göre, Arap toplumu ataerkil temeller üzerinde gelişmiştir; Hz. Peygamber'in vefatının ardından kadınlara yönelik iyileştirme süreci devam ettirilememiş, bu konuda cahiliye Arap bakışı yeniden canlanmıştır. Kadının yaratılması konusunda bilhassa Yunan mitolojisi ve Eski Ahid'den gelen anlatımların değerlendirmesi ancak Kur'an ve asli kaynaklar zaviyesinden yapılabilir (603). Kadının kaburga kemiğinden yaratıldığını öngören klasik yorum kabul edildiğinde, kadının erkeğe denk bir saygınlık konumuna yükselmesi ve erkekle birlikte eşit değerlerin paydaşı olması imkânsızdır. Kadını ontolojik bakımdan "ikincil" gören anlatılar kadını "araç değer" mevkiine düşürmektedir ki bu kabul edilemez (604). Tevrat'taki anlatımlar mitik muhtevalıdır ve dolayısıyla bunlardan yola çıkarak Kur'an yorumlanamaz. Kur'an'ın kapalı (*mücmel*) bıraktığı bir meselede Hz. Peygamber'den doğru "mufassal" bir açıklama da mevcut değildir. Kur'an'a göre müminler hatta bütün insanlık aynı kaynaktan gelmişlerdir, hepsi için aslolan takva üzere davranmaktır (606). İnsanın yaratılması ve cennetten indirilmesi meselesini Yahudi ve İslam kutsal metinleri bağlamında oldukça detaylı bir biçimde inceleyen Salime L. Gürkan (2003), Havva'nın nasıl yaratıldığına dair Kurân'da bir bilgi bulunmamasına rağmen, Tevrat'ta yer alan bu konudaki malum anlatının bazı hadis kitaplarına da girdiği ve sonraki İslam âlimlerinin görüşlerini etkilediğini belirttiği çalışmada, bu meselelerde iki gelenek arasındaki benzerlik ve farklılıkları da ortaya koyar. Ayrıca bu araştırma, ilgili metinler ve yorumlar

ekseninde, yaratılış ve düşünüş hikâyelerinin Tanrı, insanlık ve toplumsal cinsiyet kavramlarına olan etkilerini de tartışır (Gürkan, 2003: 1-48).

Kur'an zaviyesinden kadına yönelik şiddeti mercek altına alan Mehmet Okuyan, kadının erkeğin ege kemiğinden yaratıldığını ifade eden rivayetlerin mecaz anlam içermelerine rağmen, bunun yalnızca kadına hasredilmesinin ilgili Kur'an âyetleri ile bağdaşmadığını söyler (2007: 100). Kur'an nezdinde iki cinsin yaratılışının bir farklılık içermediğinin altını çizirken, din adına üretilen kadını alçaltıcı fetvaların Allah'ı, Kur'an'ı ve tüm insanlığı incittiğine ve kahrettiğine dikkat çeker. Okuyan, kadına yönelik ayrımcılık ve şiddetin din namına sona erdirilebilmesi için bu inancın temelinin sorgulanması gerektiğini beyan eder ve tam bu noktada şu can alıcı soruyu sorar: "Ege kemiğinden yaratılan kadın eğer gerçekten eğriyse ve düzeltilemez bir yapıda ise o zaman eğriliğin asıl sahibi olan, yani ege kemiği kendisinde bulunan erkek nasıl oluyor da bu eğriliğiyle anılmıyor?" (2007: 100). İlk/ezelî günah meselesini de irdeleyen Okuyan, aslî günahla ilgili hem Tevrat'ta yer alan anlatıların hem de hadislere sızan fikirlerin Kur'an'a tamamen aykırı olduğu kanaatindedir. Kadını ezeli suçlu kabul etmenin Kur'an nezdinde mümkün olmadığını söyler ve ardından bu nevi kabulleri benimseyenlerin, "İslam dinini diğer bazı inançlara benzetme gayretkeşliğine hizmet ettiklerini hatırdan çıkartmamaları gerektiği" uyarısını yapar (103).

Türkiye'de, İslam'da kadının konumunu ele alan geçmiş araştırmalar bulunmakla birlikte, akademik anlamda ilahiyatçı biri olarak, ciddi anlamda ses getirecek ilk çalışmayı yapan kişi Hidayet Şefkatli Tuksal olmuştur. Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri* adlı çalışmasında, kadını erkeğe nazaran "ikincil" ve "aşağı" konumda tanımlayan rivayet ve dinsel söylemlerin, içine doğdukları "ataerkil" sosyo-kültürel iklimin "kaçınılmaz" ürünleri olduğu kanaatine varır. O, bu önemli eserinde, takip ettiği metodun, Hz. Peygamber'e atfedilen kadınlı ilgili rivayetlerin toplumsal bağlamının daha net bir biçimde ortaya konabilmesi için Kur'an'ın tanıklığına müracaat etmek olduğunu söyler (Tuksal, 2000: 27). Bu bağlamda Tuksal, kadını uğursuz olarak niteleyen, akıl ve din bakımından eksik kabul eden ve nihayet, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını ve dolayısıyla "eğri" olduğunu ifade eden tüm rivayetleri metin analizine tâbi tutar. Onun yapmaya çalıştığı bir başka

şey de, örneklem olarak aldığı konularda kadınların aleyhine serdedilen bütün rivayetleri bir araya getirerek bir "bağlam analizi" yapmak ve böylece kadın-karşıtı yapıyı daha çıplak bir biçimde gözler önüne sermek olmuştur. Tuksal, bunu yaparken, hadislerin sened/isnad zinciri ile ilgili *derin* bir tahlile girişmez. Onu ziyadesiyle ilgilendiren husus, bu rivayetlerin insanın yaratılmasını tasvir eden, kadınlarla ilgili açık ve kapalı bildirimlerde bulunan Kur'an âyetleri ile uyum içinde olup olmadığıdır. Tuksal'a göre Tevrat anlatımlarından etkilenen müfessirler, ataerkil kıldürden aldıkları cesaret ve tevarüs ettikleri kadın-karşıtı kalıpyargularla Kur'an âyetlerini yorumlamışlar ve bunun tabii bir sonucu olarak, kadının "halifelik" vasfını teğet geçmişlerdir (2000: 54-56). O, kadının kaburga kemiğinden yaratılması fikrinin ontolojik açıdan olduğu kadar ahlâkî bakımdan da "sorunlu olduğu kanaatinde": "... kadının bu yapısındaki eğrilik, ahlâkî açıdan sorun içeren bir alanın varlığına işaret etmektedir. Ancak fitraten sorunlu olarak yaratılan kadının, bu defolu yaratılışla kulluk müsabakasına neredeyse hükmen mağlup bir statüde başlamasının gerekçeleri konusunda hiçbir ipucuna rastlamıyoruz" (2000: 62). Tuksal'a göre, bir varlık olarak kadın algısı ve onun toplumdaki konumu ile alâkalı saadet asrında başlayan köklü dönüşüm, meşruiyetini dinden alan kadın-karşıtı iklimin kuşatması ile sekteye uğramıştır. Tuksal, kadın cinsini aşığılayan, onları uğursuz sayan, "eğri, eksik, baştan çıkaran, değersiz" vb. olumsuz nitelermelerle onları itham eden Müslüman erkeklerin, "her sabah kadın yaratılmadıkları için Allah'a şükreden Yahudi hemcinsleri gibi davranmamaları için hiçbir neden"lerinin olmadığını söyler. Feminist kadın teologlar olarak Hassan, Ruether ve diğerlerinin dikkatlerini dinsel metinlere yöneltme gerekçelerine benzer bir gerekçeyi Tuksal'ın eserinin kapanış sözlerinde de görüyoruz:

"Kadın konusundaki olumsuz söylem sadece tarihi bir malzeme olarak kitaplarda kalmamakta, modern çağın dayatmalarına karşı, alternatif bir kimlik ve alternatif bir hayat tarzı arayan Müslümanları da derinden etkilemektedir. Ancak, Kur'an'ın ve Sünnet'in, tarihsel döneme dayanan boyutlarının ortaya konulması çalışmaları sonucunda, ilahi olanla tarihi olanın, ideal olanla olgusal olanın konumlarının belirlenmesi umulmaktadır. Kur'an ve Sünnet ancak bu çabalar sonucunda gerçek anlamda, kılavuz ve referans olma konumlarına kavuşmuş olacaklardır" (2000: 238).

Kadının yaratılışı konusunu ilgili rivayetler bağlamında ele alan bir başka eser ise hadis profesörü Cemal Ağırman'a aittir. Ağırman (2001: 48), herşeyden önce, tenkide tâbi tutulacak bir hadisin iyi anlaşılması gerektiği, aksi takdirde, yapılacak tenkidin, bir yanlış anlamının tenkidi olacağı uyarısını yapmaktadır. Bu ilke ışığında o, kadının kaburgadan yaratıldığı kabulünün tarihinin İslamiyet öncesine uzanması sebebiyle işe mitolojik anlatılardan başlanması gerektiğini söyler. Ağırman'a göre, bu konuda Kur'an'da açık bir nass bulunmadığına göre, bunun Ehl-i Sünnet mensuplarınca ortaya konan bir inanç olduğu kanaati ağırlık kazanmaktadır. O, kadının insanlık yönüyle, topraktan yaratılan, bağımsız bir canlı türü ve insanın atası olan Âdem'e her yönden denk biçimde, eksiksiz, kusursuz, tam ve mükemmel olarak yaratıldığını, erkeğin sahip olduğu her türlü hak ve imtiyaza eşit oranda sahip olduğunu vurgular (2001: 49). O, söz konusu eserinde "kaburga kemiği" hadislerini hem sened hem metin yönünden tahlil ve tenkide tabi tutar. Bu ameliyenin neticesinde vardığı netice şudur: kütüb-i tis'aya dört ayrı sahabi yoluyla, iki ayrı versiyon ve onsekiz ayrı rivayet yoluyla geçen "kaburga hadisi"nin sened açısından reddedilmesi mümkün değildir (2001: 127). Ağırman, "kaburga hadisi" ile ilgili metin tahlilinin akabinde bir kanaate ulaşır. Hadisin lafzı Tevrat'taki ifadeye benzerlik arz etmekle birlikte birebir aynı değildir. Kaldı ki, bir hadisin Tevrat'la örtüşmesi, reddi için yeter sebep değildir. Diğer taraftan, hadiste Âdem ve Havva'nın adı geçmemekte, yalnızca "kadın kaburgadan yaratılmıştır" ibaresi geçmektedir; burada gerçek yaratma kastedilmemektedir. Rivayette bir mecaz söz konusudur ve söylenmek istenen şey, "kadınının fazla zorlanmaya uygun bir yaratılışa" olmadığıdır; ne var ki hadis şarihleri ve müfessirler bunu bu şekilde anlamamışlar, tam aksine "kadının eğri yapılı olduğunu, onu düzeltmenin mümkün olmadığını" iddia etmişler, hatta daha da ileri giderek, "aklının noksanlığından bile bahsetmişlerdir" (2001: 273-74). Hâlbuki gerçekte, kadının kaburgadan yaratılma olayının hadisle bir ilgisi yoktur, bu iddia tamamen israiliyattır (2001: 276).

SONSÖZ

Eğitim, çalışma, siyaset alanlarında ve sosyal hayatta kadınların lehine gelişen bir takım istatistiksel düzelmelere rağmen, Hıristiyan ve İslam geleneklerinin kadın-düşmanı, ataerkil tabiatları yok edilmeden ve hi-

yerarşik ataerkil dinsel yapı ve onun teologları tarafından kadınların bedenlerini, kalplerini, zihinlerini, benliklerini ve ruhlarını esaret altında tutmak için üretilen ve kullanılan her türlü yorum, mit vb. malzeme dinin özğün içeriğinden ayrıştırılmadan kadınlara rahat yüzü olmadığı her iki geleneğe mensup feminist akademisyenlerin ortak fikri olarak önplana çıkmaktadır. Bu meyanda, kadınlar aleyhine oldukça netameli konuları mercek altına alan bu teologlar, geleneğin kemikleşmiş ataerkil dokusuna oldukça ağır eleştiriler yöneltmişlerdir. Bu eleştirilerin "kara düzen" bir anlayışla değil, belli bir metodoloji ve kavramsal çerçevede icra edilen "planlı" bir faaliyet olduğu aşikârdır. Bunu yaparken, kendilerinin de bir karşı kampanya ile ağır itham ve karalamalara maruz kalacaklarının farkında olmakla birlikte, bildikleri yoldan şaşmamışlardır. Bugün gelinen aşama tüm dünya kadınları adına tatmin edici olmasa da, bu feminist çabaların, kadınlar lehine önemli sayıdaki düzenlemenin arkasındaki itici blok güç olduğu açıktır.

Çağdaş Müslüman feminist hareket, dinsel kaynakların yeniden yorumlanması, yeni verilerin ışığında Müslüman kadının tarihinin yeniden yazılması ve feminist bir Müslüman düşünce geleneğinin oluşturulması hususlarında ideal sayılmasa da önemli bir mesafe almıştır. Bütün bunları yapmaya çalışırken kendine belli bir metodoloji veya usûl belirlemiş, teorik/kuramsal bir çerçeve kurmuş, devşirme de olsa bir kavram dizini üretebilmiştir. Onun teorik çerçevesinin zemininde şu temel argüman yatar: Kur'an-ı Kerim, kadın-erkek tüm insanların eşit olduğunu ilan eder; ne var ki, ataerkil ideoloji ve gelenekler bu eşitliğin pratiğe yansımaları engellemişlerdir. Bu amaçla, söz konusu ideoloji başta ictihad/fıkıh kurumu olmak üzere tefsir, hadis vb. bütün din ilimlerini ve dahi kültürün bütün kurumlarını ele geçirmiş, kadını adeta boğan bir ataerkil atmosfer inşa etmiştir. Elindeki en büyük silah olan "din" vasıtasıyla Müslüman kadına yönelik baskı ve zulüm düzenini sürekli meşru kılmış ve daima bunun Allah'ın bir takdiri olduğunun propagandasını yapmıştır.

Müslüman feminist hareketin kullandığı kavramların neredeyse tamamı Batı feminizminin kavram sözlüğünden çeviri yoluyla devşirmedir. Bunu, Fatıma Mernissi, Riffat Hassan, Asma Barlas, Leila Ahmed, Ziba Mir-Hosseini gibi bu alanın önde gelen Müslüman feminist kadın yazarla-

rın eserlerine baktığımızda rahatlıkla görebiliyoruz. Batı feminizmi Tevrat ve İncil eleştirisi üzerinden gelişip serpilirken, Müslüman feminizmi hadis eleştirisi üzerinden yürümüş, Kur'an'a *elinden geldiğince* "saygılı" davranmıştır. Bu anlayışa göre, Kur'an, eşitlikçi bir metindir; kadınlar aleyhine bu metinlerden bir takım yorumlar çıkarılmışsa bu kabahat onun değil, onu kendi amaçlarına alet eden ataerkil zihniyetindedir. Buradan yola çıkarak, İslamî feminizmin veya feminizmlerin¹¹ Batı feminizmine ve Batılı feminist teolojiye çok şey borçlu olduklarını söylemede bir beis görmüyoruz. Batı feminizminin duâyenleri olan ve feminist teolojinin temellerini atan pek çok önemli feminist kadın yazar Müslüman feministlere metot, kavram ve bazen de "Âdem'in kaburgası" meselesinde olduğu gibi ortak konuların işlenişi bakımından ilham kaynağı olmuştur.

Burada makale konumuz olan, kadının "Âdem'in kaburgası"ndan yaratılması meselesi, her ne kadar tarafımızdan tek başına ele alınmışsa da, gerçekte, kadının aleyhine olduğu düşünülen diğer konularla bir bütün halinde ele alınmalıdır. Aslında tek başına bu konu, büyük bir yapbozun parçalarından biri olmakla birlikte, feminist teologlarca en önemlisi olarak kabul edilmiştir. Evrensel ölçekte *Müslüman kadın adına* konuşacak olursak, bu bahsettiğimiz çerçevenin içine girmesi ve masaya yatırılması gereken epeyce konu söz konusudur. Siyasette, hukukta, ekonomide, eğitimde, ailede ve toplumsal hayatta kadınlar namına ele alınması ve tashihi gereken ciddi sayıda sorun mevcuttur. Bu sorunları, kadının "sorunlu" bir varlık olduğu kabulünden hareketle ele alan zihniyetin, aslında kadınla ilgili pek çok konuda "özürlü" ve "tarafgir" bir bakış açısının olduğu kabul edilmelidir. Bu zihniyet, Hz. Peygamber'in, Kur'an'ın yol gösterici ilkeleri ışığında, kadınla ilgili başlattığı "çağının çok ötesinde" ve "ucu açık" olan değişim hamlesini zaman içinde durdurmayı ve bir şekilde tersine çevirmeyi başarmıştır. Bugün kadın ilahiyatçılar tarafından yapılan akademik çalışmalar, kadınla alâkalı konularda ortaya konan fikirlerin, verilen fetvaların önemli bir kısmının aslında Kur'an'ın gerçek mesajını yansıtmadığını ifşa etmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, ilahiyatçı Ülfet Görgülü tarafından kaleme alınan ve kadının İslam toplumundaki siyasal haklarını irdeleyen *Kadın ve Siyaset* adlı akademik çalışmanın vardığı sonuca göre, kadının devlet

¹¹ Bu konuda bkz. Zahra Ali (2014).

başkanı olması için önünde hiçbir engel söz konusu değildir. Buna göre, kadın siyasetin her türlü kademesinde rahatlıkla görev alabilir; milletvekili, meclis üyesi, bakan, hatta devlet başkanı olabilir (2014: 215-23).

Bugün dünyada süregiden eşitsizlik ve adaletsizliklerin pekçoğu güçlerini dinsel metinlerden veya onların yorumlarından almıyorlar. Zira bu türlü sömürünün faillerinin dinsel metinlerin buyruklarına yönelik içlerinde bir kaygı, saygı vb. taşıdıklarını da düşünmüyoruz. Bu hususta, İslam dünyası özelinde, radikal dinci akım ve örgütleri özellikle dışarda bırakıyoruz. Zira onlar için metnin sadece lafzı vardır, esas olan lafızdır, zamanın akması, şartların değişmesi, yeni durumların zuhuru onlar için bir anlam ifade etmez. Onlar için, hakiki Müslümanlığın inşası, öncelikle kadınla ilgili "katı" kuralların inşası anlamına gelir. Pekçoğu için Müslümanlık kadının örtüsünde, peçesinde, erkeğin sakalında ve şalvarındadır. Bu zihniyeti, değil feminist teoloji, herhangi bir başka gücün dahi yerinden oynatması mümkün değildir. Bunlar dün vardı, bugün de varlar ve yarın da var olmaya devam edecekler. Riffat Hassan gibiler onlar için "Batı'nın uşağı bidatçi zındık"tan öte bir şey değildirler. Tekrar dünya geneline döndüğümüzde gördüğümüz şey, sömürü düzeninin, onun faillerinin ve nesnelere, sömürü gerekçelerinin, taktiklerinin evrensel anlamda her yerde aynı olduğudur. Hassan'ın söylediği şeyler, vardığı sonuçlar hatalı da olabilir, ama neticede bir ictihattır; yanılabilir bile *ictihad* olmak bakımından saygıyı hak etmektedir. Bu bağlamda, cinsel ahlâk ve kadının cinselliği konusunu İslam fıkhi perspektifinden inceleyen Amerikalı Müslüman kadın araştırmacı Kecia Ali'nin eserini (2006)¹², son yıllarda çıkan belki de en önemli ve ses getirecek bir çalışma olarak *gördüğümüzü* bir parantez içinde *söylemeliyiz*.

Sömürü düzenlerinin özü, araçları ve hedefleri dünyanın hemen her yerinde aynıdır. Ayırıştırma ve ötekileştirme ideolojisi üzerine kurulu olan bu yapılar, sömürü kaynağını ne kadar bölebilir, ayırıştırabilir ve ötekileştirebilirse sömürüden alacağı payı da o oranda arttırmış olur. Bugün yeryüzü toplumlarını kasıp kavuran Kapitalizmin özünün de sömürüye dayalı olduğunu söylemeye gerek yoktur. O, si-

¹² Kecia Ali'nin *Sexual Ethics and Islam: Feminist Reflections on Qur'an, Hadith, and Jurisprudence* adlı bu önemli eseri tarafımızdan Türkçe'ye çevrilmekte olup kısa bir süre içinde İletişim Yayıncılık tarafından da neşredilecektir.

yasi ve ekonomik bakımdan güçlü olanın, fakirleştirdiği, ötekileştirdiği, değersizleştirdiği sınıfları, kitleleri ezme ideolojisi üzerine kuruludur. Buna kadınlar da dahildir. Bugün dünyada 135 civarında ülke, seks trafiğini suç olarak saymış ve bu konuda kanun maddeleri vazetmiştir. Buna rağmen, dünyada 21 milyon insan seks köleliği, zorla çalıştırma, ve borç karşılığı rehin işçi tutulma gibi gayri kanunî işlerin kurbanıdır; her on kurbandan altısı cinsel sömürüye maruz kalmaktadır. Kadınlar cinsel sömürü trafiğinin %98'ini oluşturmaktadır.¹³ Bu tablonun dikkatli okunmasına ihtiyaç vardır.

Güce, menfaate ve kaynakların kullanımına dayalı, kökü tarihin derinliklerine uzanan eşitsizlik ve adaletsizlikleri düzeltmek sanıldığı kadar kolay değildir. Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakimiyeti, tarihte var olan ve bugün hala devam eden sayısız güç yapılarından sadece bir tanesidir ve elbette ki bu kuraldan azade değildir. Zira köklü kültürel uygulama ve alışkanlıkların toplumların belleklerinden bir kalemde silinmesi eşyanın tabiatına aykırıdır; aynı şekilde, güç ve menfaat odaklarının bir kalemde dağıtılması, yok edilmesi de mümkün değildir. Onlar ayrıkotu gibidir, bir yerde yok etseniz bile tabiatı gereği bir başka yerde çıkar. Bazı toplum ve kültürlerde kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği adına belli bir ilerleme kaydedildiği düşünülse bile daha pek çok kültür ve toplumda bunun var olduğunu ve olumsuz şartlar ortadan kaldırılmadığı takdirde var olmaya devam edeceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Mesela, bugün dünyanın gelişmiş, insan hakları bakımından örnek gösterilen ülkelerindeki kadın erkek ilişkileri ve bunların toplumsal uygulama ve yansımaları bile “ideal” kabul edilen seviyeye ulaşmış değildir; nitekim bu durumu o ülkelerdeki feminist aktivistlerin sözlü ve yazılı eleştirilerine, eylemlerine baktığımızda anlayabiliriz. Bir örnek vermek gerekirse, gelişmişlik açısından dünyanın en ileri ülkelerinden biri olan ve cinslerin eşitliği uygulaması bakımından “ideal” kabul edilen ülkelerinden biri olan İsveç’te “eşit işe eşit ücret” ilkesi olduğu hâlde, aynı işi yapan kadınların erkek meslektaşlarından niçin daha az ücret aldığı konusu hâlâ tartışmalıdır.

Ataerkil ideoloji, sistemli bir biçimde ve belli aralıklarla, kadın bedeni ve cinselliği üzerinden kendi gücünün sınırlarını test eder. Bu amaç-

¹³ Bilgi için bkz. www.equalitynow.org

la seçtiği konular hep toplumsal bir gerilim ve tartışmanın kıvılcımını ateşleyecek cinstendir. Bu ideoloji, cennetten erkeğin ayağını kaydırđıđı gibi, mevcut toplumsal kargaşa ve fitnelerin de sebeplerinden biri olarak gördüğü kadını, sınırlarını kendi tayin ettiği bir alana hapsetmek ister. Bu alan genellikle "ev"dir; kadın bu mekânda kendisine biçilen toplumsal cinsiyet rollerini –hanımlık, analık vb.– yerine getirmekle mükellef kılınır. Bu aynı zamanda kadını ötekileştirme ameliyesidir; zira o, şeytanın "işbirlikçisi", erkeğin "aldatıcısı"dır. O, "erkeğin Tanrı'yla diyalogunu bozan, erkeği ve kendini, mutluluk ve huzur yeri olan cennetten yeryüzünün çileli hayatına düşüren, kötülüğün ilk uygulayıcısıdır" (Durmuşoğlu & Kurt, 2008: 630). Kadın bedeninin ve cinselliğinin dizginlenmesine yönelik tedbirler hem topluma hem de kadına bir mesajdır. Kadının "fitne" olduğu sıklıkla hatırlatılır; onun, sakınılması gereken bir "fettan", gönül ayartıcı bir fitneci varlık olduğu uyarısı yapılır. Cinselliğinin toplumun huzur ve ahengini bozabilecek en etkili silah olduğu sürekli tekrarlanır. Böylelikle o, pasifleştirilir, etkisiz hale getirilir, marjinal konuma itilir ve erkeğin mekânlarında görünmemesi veya dolaşmaması tembihlenir.

Bugün önümüzdeki tablo şudur: tarih boyunca erkek, hengi kültür hangi ırk, hangi dinden olursa olsun, kadın cinsi karşısında kendini daima bilgili, olgun, üstün, ayrıcalıklı, zeki, üstün yetenekli kabul etmiştir. Bu onun dışa, yani kadına ve onun sorunlarına karşı "üç maymun"u oynamasına sebep olmuştur. Kadına ve onun sorunlarına karşı bir körlük, sağırlık ve dilsizlik, yani topyekûn bir "inkâr" tavrını takınmıştır. Bütün bunları söylerken, tespit ettiğimiz bir hususu belirtmeden geçmek *istemiyoruz*. Kadın-erkek ilişkilerinde kolektif vicdana ihtiyaç olduğunu *düşünüyoruz*. Kurumları, inanışları, yargıları eleştirmek en doğal hak olmakla birlikte, bunu pervasızca ve her türlü değerini alt-üst etmek pahasına yapmak bizi daha çetin problemlerle başbaşa bırakabilir. Kadın için, onu aşağılayan ve ikincil sayan erkek ne kadar hedefse, "Filistinli kadınları ve onların karınlarındaki doğmamış çocuklarını birlikte öldürelim" sözlerini pervasızca sarf eden Yahudi Evi Partisi kadın milletvekili Ayelet Shaked gibi, erkeğin, acımasız ve şiddet dolu dünyasından beslenen kadınlar da kadın örgütlerince en ağır biçimde kınanmalıydı. O halde düşman erkek nesli değil, kadını ve onun özgür-

lüklerini yok sayan “zihniyet”in kendisidir; nasıl terörün milliyeti ve dini yoksa, bunun da cinsiyeti yoktur.

Shaked gibi kadınlar için, annelik, kadınlık, kız kardeşlik vb. sembolik de olsa değerini yitirmiştir. Onların, irrasyonel, insafsız ve vicdansız bir kavganın figüranı –öznesi demiyorum– ve “tiz sesli” tellalı olmaktan öte bir role sahip olmadıklarını düşünüyorum. *Bu tipler*, kadınlığın sahip olduğu bütün anlam ve değerleri yitirmiş, “külli” bir hafıza kaybı ile malul, ideolojik bağınazlığın kucağında bir oraya bir buraya çarpan “serseri” mayın misalidirler. Aslında onun gibiler, modernleşirken evsizleşen, yurtsuzlaşan, yalnızlaşan, garipleşen, insanlığın “ortak” değerlerinden kopan “sözde” modern tiplerdir. Bu da gösteriyor ki, yüzeysel, siyasi ve ideolojik bir kimlik üzerinden “modern” kadın tipi üremiyor; aynı şey erkekler için de geçerlidir. Bir milletvekili olmak, tek başına, modern kadın imajının oluşmasına yetmiyor. O halde, gerçek feminist teoloji için, erkeğin “ekmeğine yağ süren” veya onların “değirmenine su taşıyan” bu nevi kadınların da en az “Âdem’in kaburgası” kadar halledilmesi acil bir sorun olduğu herhalde izahtan varestedir. Belki onlar, erkekten daha ziyade bir tahrip gücüne sahiptir. Kelimenin tam anlamıyla, onlar kalenin içindeki “yerli” hainlerdir.

Esasen salt tarih, toplum, kültür, gelenek ve din üzerinden kadın okumaları yapmanın, kadın sorunlarını tek başına çözmeye yeterli olmadığı kanaatindeyiz. Bu türlü okumalar, kadının tarihî süreçte yaşadığı serencamı anlamada fevkalâde önemli bir işlev görmektedir ve buna hiçbir itirazımız yoktur. Dinî, kültürel ve geleneksel algıda kadın sorununu masaya yatıran “ufuk açıcı” eserinde Aliye Çınar Köysüren’in de gayet güzel bir biçimde tespit ettiği gibi, kadın ve erkek arasındaki farkları eriterek eşitleme çabası, kadının hâli hazırdaki toplumsal konumunda bir değişme husûle getirmemiştir (2013: 51-53). Gerçekte bu tespiti en azından Batı dışındaki toplumlar için itiraf etmemiz gerekmektedir ki buna İslam toplumları da dâhildir. Köysüren, modernitenin, eşitlik söyleminde bile erkeğin merkeze konumlandırıldığını söyler ki, bunda da haklıdır (2013: 52). Feminizmin “toplumsal cinsiyet eşitliği ve adaleti” vurgusu ve bu yöndeki bütün söylem ve argümanları koordinatlarını ve kavramlarını erkeğin belirlediği bir çerçevede cereyan etmektedir. Her ne kadar soyut anlamda eşitlik ve adalet kavramları

da "aşkın" değerler skalasının önemli unsurlarından iseler de tamamı değildirler. Meseleyi, ayırım yapmadan aşkın değerlerin tamamı üzerinden götürmenin kadın-erkek ilişkileri için daha verimli olacağı kanaatindeyiz. Bu ilişki, Tuksal'ın da vurguladığı gibi, Allah'ın yeryüzündeki seçilmiş "halife"si olma vasfını bir cinsiyet ayırımı gözetmeksizin hem erkeğe hem de kadına layık gören ve ilişkileri bu düzlem üzerinden yeniden tesise çalışan bir zihniyetin inşası ile mümkündür. Müslüman toplumları için bu ilişkinin ipuçları Kur'an'ın "aşkın ve evrensel" mesajında ve Hz. Peygamber'in "numune" hayatında fazlasıyla mevcuttur.

Son söz olarak vurgulamalıyız ki, bunun yapılabilmesi için, İran'lı yazar Daryush Shayegân'ın eserine başlık olarak seçtiği ve derin bir tahliline giriştiği bilinç yaralanmasına uğramış "yaralı bilinç"ler yerine, "yaralanmamış" bilinçlere ihtiyacımız vardır.¹⁴ ▽

KAYNAKÇA

- AĞIRMAN, Cemal (2001). *Kadının Yaratılışı: İlgili Ayetler Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- ALİ, Kecia (2006). *Sexual Ethics and Islam: Feminist Reflections on Qur'an, Hadith, and Jurisprudence*. Oxford: Oneworld Publications.
- ALİ, Zehra (2014). *İslamî Feminizmler (Öykü Elitez, Çev.)* İstanbul: İletişim Yayınları.
- AMADOR, J.D.H. (1998). "Feminist Biblical Hermeneutics: A Failure of Theoretical Nerve". *Journal of the American Academy of Religion*, 66 (1), 39-57.
- ARPAGUŞ, Hatice K. (2010). "Kur'an Perspektifinden Yaratılış İtibariyle Kadına Bakış". Bilal GÖKKIR vd. (Ed.), *Tarih'ten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar* içinde. <http://www.tefsir.gen.tr/img/KTA02-hatice-k-arpagus.pdf> adresinden erişildi.
- CHUNG, Miyon (2008). "Rosemary Radford Ruether's Jesus: An Iconoclastic Liberator". *Torch Trinity Journal*, 11 (1), 117-129.
- DAVIDSON, R. M. (1988). "The Theology of Sexuality in the Beginning: Genesis 1-2". *Andrews University Seminary Studies* 26 (1), 5-21.
- DURMUŞOĞLU, Kadriye & KURT, Abdurrahman (2008). "Üç Kur'an Yorumunda Kadının Ötekiliği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 621-648.

¹⁴ Bkz. Shayegan (2012, 2013).

- GÖRGÜLÜ, Ülfet (2014). *Kadın ve Siyaset: İslam Toplumunda Kadının Siyasal Hakları Üzerine Fıkîh Bir İnceleme*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- GÜRKAN, Salime L. (2003). "Yahudi ve Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş". *İslam Araştırmaları Dergisi*, 9, 1-48.
- HAMMER, Juliane (2013). "Studying American Muslim Women: Gender, Feminism, and Islam". Juliane HAMMER & Omid SAFI (Ed.), *The Cambridge Companion to American Islam* içinde. New York: Cambridge University Press.
- HASSAN, Riffat (1985). "Made from Adam's Rib: The Woman's Creation Question". *Al-Mushir*, 22 (3), 124-155.
- (1990). "An Islamic Perspective". Jean BECHER (Ed.). *Women, Religion and Sexuality: Studies on the Impact of Religious Teachings on Women* içinde (s. 93-128). Geneva: World Council of Churches Publications.
- (1995). "Members, One of Another: Gender Equality and Justice in Islam". *The Religious Consultation on Population, Reproductive Health and Ethics*, (<http://www.religiousconsultation.org/hassan.htm> adresinden erişildi.
- (1999). "The Issue of Woman-Man Equality in the Islamic Tradition". Kristen E. KVAM, Linda S. SCHEARING, Valarie H. ZIEGLER (Ed.), *Eve and Adam* içinde. Bloomington: Indiana University Press.
- (2000). "Is Family Planning Permitted by Islam? The Issue of Woman's Right to Contraception". Gisela WEBB (Ed.), *Windows of Faith: Muslim Women Scholar-activists in North America* içinde. New York: Syracuse University Press.
- (2001). "Challenging the Stereotypes of Fundamentalism: An Islamic Feminist Perspective". *The Muslim World*, 91(1-2), 55-69.
- ("Religious") "Religious Human Rights in the Qur'an". <http://muslimcanada.org/emory.pdf> adresinden erişildi.
- KESGİN, Salih. "Âyetleri Anlamada Hadis Algısının Etkisi". 477-490 <http://www.tefsir.gen.tr/img/KTA01-salih-kesgin.pdf> adresinden erişildi.
- KÖYSÜREN, Aliye Ç. (2013). *Kültürel ve Dini Algıda Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Sentez Yayınları.
- MEADOR, Jan (2010). "Why God Used Adam's Rib to Create Eve?". <http://janmeador.wordpress.com/teachings-2/why-god-used-adams-rib-to-create-eve/> adresinden erişildi.
- MILLER, Patti (2010). "Rosemary Radford Ruether: Fearless Leader and Changemaker for Progressive Catholic Feminism". *Conscience*, 21(3).

- OKUYAN, Mehmet (2007). "Kadına Yönelik Şiddete Kur'an'ın Bakışı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23: 93-133. http://dergi.ilahiyat.omu.edu.tr/Makaleler/242470133_20072305064.pdf adresinden erişildi.
- PETERSON, Jefferis K. (1997). "Feminism, Homosexuality, and Hermeneutics: Exercises in Eisegesis". <http://scholarscorner.com/Critical/Feminist> adresinden erişildi.
- QUDSIA, Mirza (2008). "Islamic Feminism & Gender Equality". *ISIM Review*, 21, 30-31.
- RUETHER Rosemary R. (1977). *Feminine Face of the Church*. Philadelphia, Pennsylvania: The Westminster Press.
- (1997). "Created Second, Sinned First". *Conscience*, XVIII (1), 21-24.
- (2001-02). "The War on Women". *Conscience*, XXII (4).
- (2005). "Why Do Men Need the Goddess? Male Creation of Female Religious Symbols". *Dialog*, 44 (3), 234-236.
- (2010). "Ecofeminism – The Challenge to Theology". D. HESSEL & R.R. RUETHER (Ed.), *Christianity and Ecology: Seeking the Well Being of Earth and Humans* içinde. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- (2012). *Women and Redemption: A Theological History*. Minneapolis: Fortress Press.
- SHAYEGAN, Daryush (2012). *Yaralı Bilinç* (Haldun Bayrı, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- (2013). *Melez Bilinç* (Haldun Bayrı, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- SIMKINS, A. Ronald (2009). "Gender, the Environment, and Sin in Genesis". Susan CALEF & Ronald A. SIMKINS (Ed.), *Women, Gender and Religion. Journal of Religion & Society*, Supplement Series 5, 45-61.
- STRAUCH, Alexander (2010). *Men and Women, Equal Yet Different: a Brief Study of the Biblical Passages on Gender*. Littleton: Lewis&Roth Publishers.
- ŞEFKATLİ TUKSAL, Hidayet (2000). *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- TOHIDI, Nayereh (2007). "Muslim Feminism and Islamic Reformation: The Case of Iran", Rosemary Radford Ruether (Ed.), *Feminist Theologies: Legacy and Prospect* içinde. Minneapolis: Fortress Press.

